STEEN HUIS MEURS

387|2019

WOLTERSUM

CULTUURHISTORISCHE ONTWIKKELING EN RUIMTELIJKE WAARDERING

Februari 2019

INHOUD

1. VERANDEREN EN TOCH JEZELF BLIJVEN **05**

2. ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS VAN HET DORP WOLTERSUM **07**

De bodem: basis van de ontwikkeling 07
Kloosters, borgen, Reformatie en natte voeten 09
Woltersum als voorzieningenkern 1800-1900: turfvaart, melkfabriek, middenstand, houtzaagmolen en een groot nieuw kanaal 13
Een vitale tijd 1900-1940: welvarende boeren, rentenierswoningen, een strandbad en het eerste uitbreidingsplan 17
Oorlogsjaren 1940-1945: Rotterdamse logés en inundatie 23
Naoorlogs optimisme: een nieuwe school, nieuwe woningen en nieuwe 25
dorpsbeplanting 29
Naar het nu, 1970-heden: krotopruiming en aardbevingen 35
Voor en na – Woltersum opnieuw gefotografeerd

3. RUIMTELIJKE KENMERKEN: WAT ZIJN DE ANKERS VAN HET DORPSGEZICHT **35**

4. WAARDERING **41**

BIJLAGE **48**

BRONNEN **51**

COLOFON **53**

Wolterſum
de Bolte
Del of Meertje
Rüksweer of Roeksweer
Meertje
Commiſſie tot oculaire inſpectie
met Gecommitteerden van de Hoge
Juſtitie Camer, de Heeren Quintus
en Guichart, gehouden den 4. Sep-
tember 1759.

SCHAAL 1:10000
PLAN VAN UITBREIDING
DER GEMEENTE
TEN BOER
Ten Boer 478

Groet uit Woltersum.

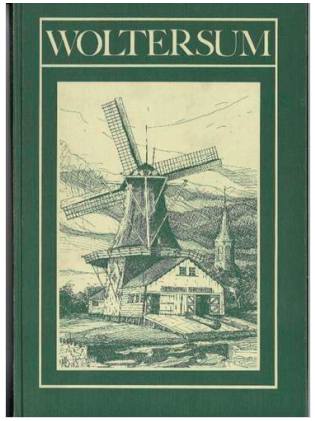
WOLTERSUM

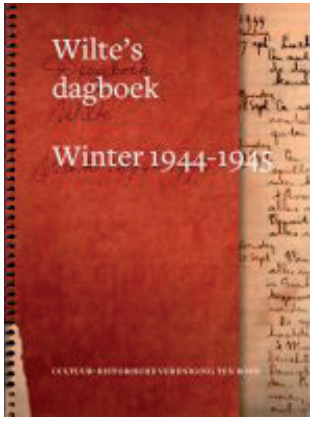
Wilte's
dagboek
Winter 1944-1945

1. VERANDEREN EN TOCH JEZELF BLIJVEN

Woltersum. Een dorp onder de rook van Groningen, dat heel recent bij de gemeente Groningen is gevoegd. In sfeer echter heel anders: een oud, echt dorp met een eigen identiteit. Niet persé gericht op de stad voor winkels en vermaak – die zaken zijn ook in Appingedam en Delfzijl te vinden. Woltersum is geen krimpdorp, zo is uit de vooronderzoeken gebleken. Het is ook geen groeikern, en daarom is het van belang naar de cultuurhistorie te kijken met het oog op de toekomstkansen. Hoe staat Woltersum temidden van gegevens als de groei van Groningen met 40.000 woningen, de stijging van de huizenprijzen, de komst van de elektrische fiets, het nieuwe fietspad langs het Eemskanaal, het verlangen van veel mensen naar dorps wonen? Cultuurhistorie is belangrijk voor de Woltersummers. In het dorp wonen verschillende kenners, ook mensen die nog aan het grote gedenkboek van 1982 hebben gewerkt. Als onderdeel van de dorpsgesprekken hebben onze cultuurhistorici en architecten naar de ontwikkelingeschiedenis van dit mooie dorp gekeken. We zijn naar de Groninger Archieven geweest, we hebben het dorp meermalen te voet verkend, we hebben gesproken met het echtpaar Ridder en we bestudeerden verschillende boeken over Woltersum. Dit rapport gaat over het landschap en het water als ondergrond van de dorpsontwikkeling tot aan het heden. Het gaat ook over niet-tastbare aspecten, zoals mentaliteit. Voor een buitenstaander lijken de sfeer en mentaliteit in de provincie Groningen eenvormig (‘stoicijnse boeren’), maar schijn bedriegt. Zelfstandigheid, hard werken en verdienen, een zekere geslotenheid en ‘miedsoam’ (omzichtig en zorgvuldig); zo worden de Groningers getypeerd in het boek De Groninger Volkskarakters uit 1937. Dit boek beschrijft ook hoe de Groningers maar al te vaak alleen het nuttige zien, en minder de schoonheid. Praten over schoonheid, dat is fiebelekwinten. In de gesprekken die wij met en over Woltersum voerden, was schoonheid wel degelijk een onderwerp. Dit onderzoek naar de eigenheid van Woltersum heeft tot doel de ruimtelijke en beleefde identiteit expliciet te maken en de uitkomsten te benutten voor toekomstige opgaven in het dorp.

De ontwikkelingsgeschiedenis van Woltersum: een verhaal in zeven hoofdstukken
Woltersum is een oud dorp met een eigen geschiedenis. Nu er een versterkings- en vernieuwingsopgave gaande is, is het interessant te weten waar je als dorp vandaan komt. Nieuwe ruimtelijke ingrepen kunnen dan in lijn met historische verbanden worden vormgegeven, en bewoners herkennen hun specifieke dorpsgevoel in de nieuwe laag die wordt toegevoegd. Bij dit rapport hoort een presentatie met dia’s die Marinke Steenhuis (SteenhuisMeurs) heeft voorbereid en die nog in Woltersum verteld zal worden.

SteenhuisMeurs, bureau voor cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling, februari 2019

Team Specht/Sandra van Assen/Laos /PAU/Touché/ SteenhuisMeurs.

↓ De Grauwe Dijk en het verschil in verkaveling ter weerszijden van de dijk is goed te zien op deze kaart uit de Atlas Huguenin van rond 1820. [Versfelt en Schroor (2005)]

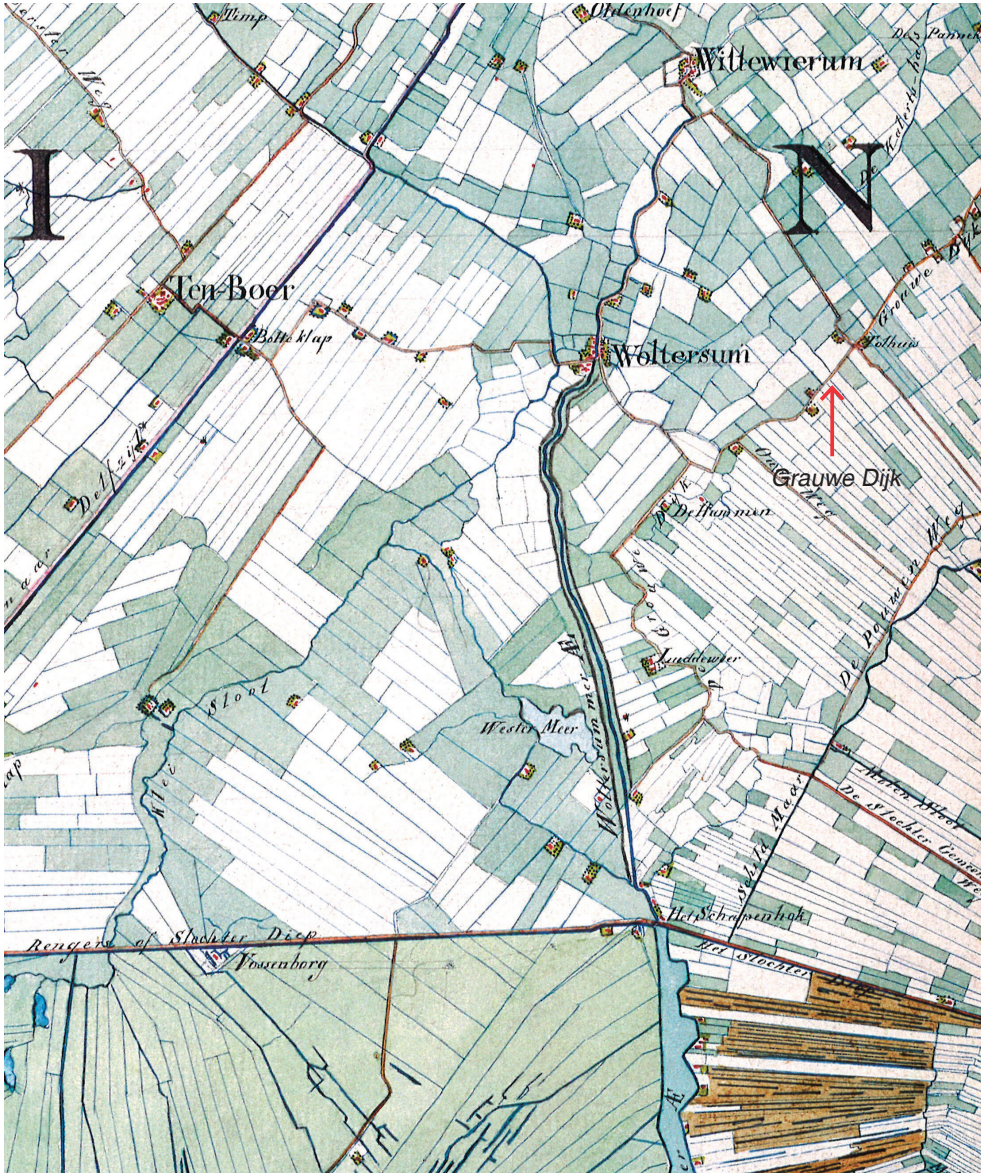

↓ Bodemkaart van Fivelingo met de loop van de Fivel (noord-zuid), Woltersum ligt op een oeverwal van de Fivel, die in dit gebied eeuwenlang onder invloed van eb en vloed verschillende geulen uitsleep in het landschap.

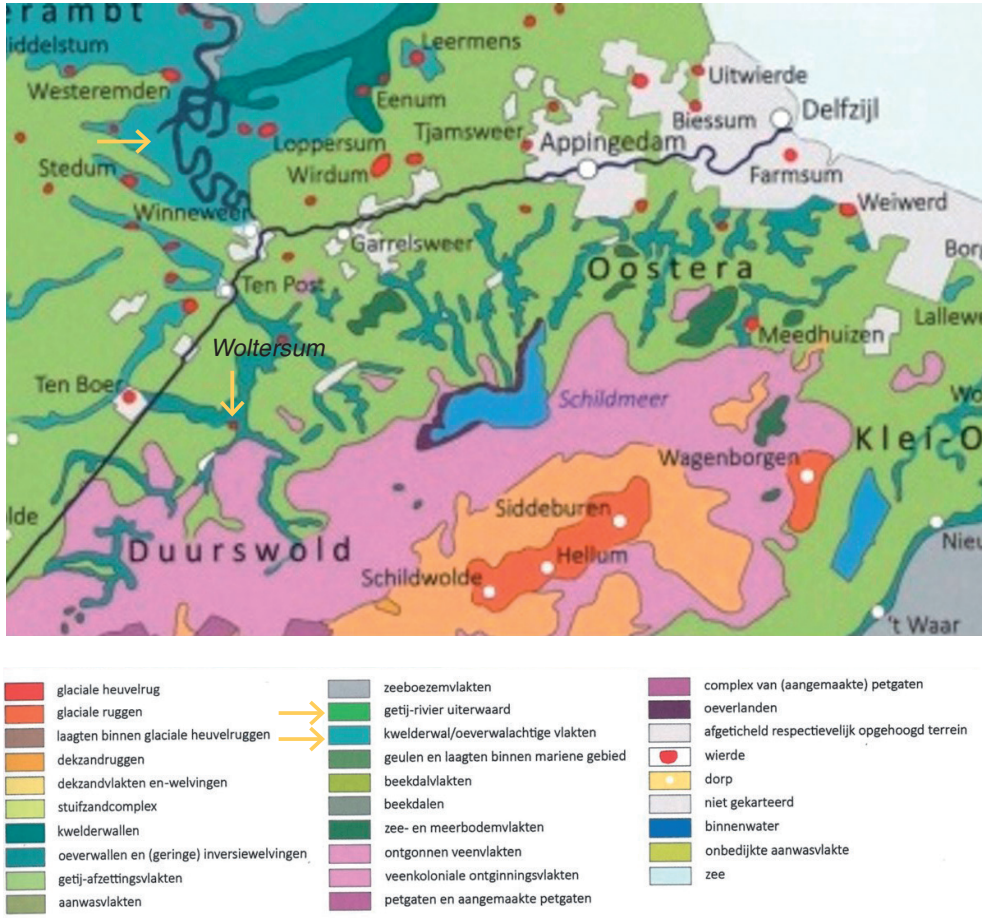

2. ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS VAN HET DORP WOLTERSUM

DE BODEM: BASIS VAN DE ONTWIKKELING

Woltersum is, aldus de bronnen, tusen 600 en 1000 na Christus ontstaan en verder gebouwd op een oeverwal of wierde van de Fivel. Zoals bekend waren, deze hoger gelegen oeverwallen, al dan niet aangeplempt met extra zand, bewoonbare plekken in het waterrijke gebied. De Fivel ontsprong in het uitgestrekte veenland in het zuiden en stroomde via Wittewierum, Ten Post en Winneweer naar Westeremden, waar zij uitmondde in een breed estuarium, de Fivelboezem. De Fivel stroomde in en uit, met geulen en wateroverlast tot gevolg. In deze eerste eeuwen van bewoning werd geleefd op de wierde, aan de rand van de kwelders. De huizen waren woonstalhuizen (koeien en mensen onder één dak) van boomstammetjes, winddicht gemaakt met wilgentenen en met riet gedekt. Het vee voedde zich met zilte rus en kweldergras. Op de akkers groeide graan, op de wierden en kwelderwallen duivenbonen en zomergerst. 's Avonds werden werktuigen gemaakt van been en ook verplaatste men zich per boot, in die altijd dreigende waterwereld. Fivel zou 'zeemonster' betekenen. In de tiende eeuw werden vanaf de oeverwal van de Fivel de hoogveengebieden in cultuur gebracht. In deze vroege middeleeuwen vindt er, na de ontginning van pas twee tot drie eeuwen eerder, een grote landschapstransformatie plaats. De zaak was urgent; de bodem reageerde op het menselijk ingrijpen van ontginnen en ontwateren. De veenbodem klonk in en daalde, het water kon niet weg. Dijken en sluizen werden gebouwd. Het klooster van Wittewierum speelde een hoofdrol bij de oprichting, in 1317, van de Generale Zijlvest de drie Delfzijlen, de start van de provinciale waterstaat. De abt van Wittewierum was tot in de 16e eeuw hoge bestuurder ('overste schepper') van het in 1317 opgerichte Generale Zijlvest de Drie Delfzijlen en het Slochterzijlvest. Voor Woltersum was de wateroverlast groot, omdat de hoger gelegen gronden op dit lagere gebied afwaterden. Daarom werd omstreeks 1200 de Wolddijk aangelegd; een binnendijk vanaf de Hunze bij Noorderhogebrug via Westerdijkshorn tot aan Woltersum. Als oostelijke tegenhanger kwam de Grauwe Dijk, vanaf Luddeweer tot Overschild. Ten noorden van de dijk zijn de percelen in een blokverkaveling verkaveld, ten zuiden in een opstrekkende verkaveling.

In Woltersum is het woord wolt (bos) te herkennen. Een bijnaam van het dorp was 't Ol Egypte, omdat Woltersum vroeger gedurende een lange periode van het jaar alleen over het water bereikbaar was. Ook slaat Egypte op het handelsknooppunt dat Woltersum was; het woord 'gypsie' komt van Egypte. Sinds het aanleggen van de dijken werd de woon- en centrumfunctie dominanter en heeft het dorp zich langzaam verder ontwikkeld langs met name de Woltersumer Ee, die overgaat in de Lustige Maar.

↓ Kaart van de kloosters en hun voorwerken in de Ommelanden. Opgetekend door dr. Bruins, huisarts en historicus te Leens (2006)

↓ Grondbezit van klooster Ter Apel, kaart uit 1641. [Groninger Archieven]

↓ Op deze kaart van Jacob van Deventer uit 1566 is de ‘Randstad van de middeleeuwen’ te zien; een enorme hoeveelheid dorpen, vaak voortgekomen uit de voorwerken van de kloosters.

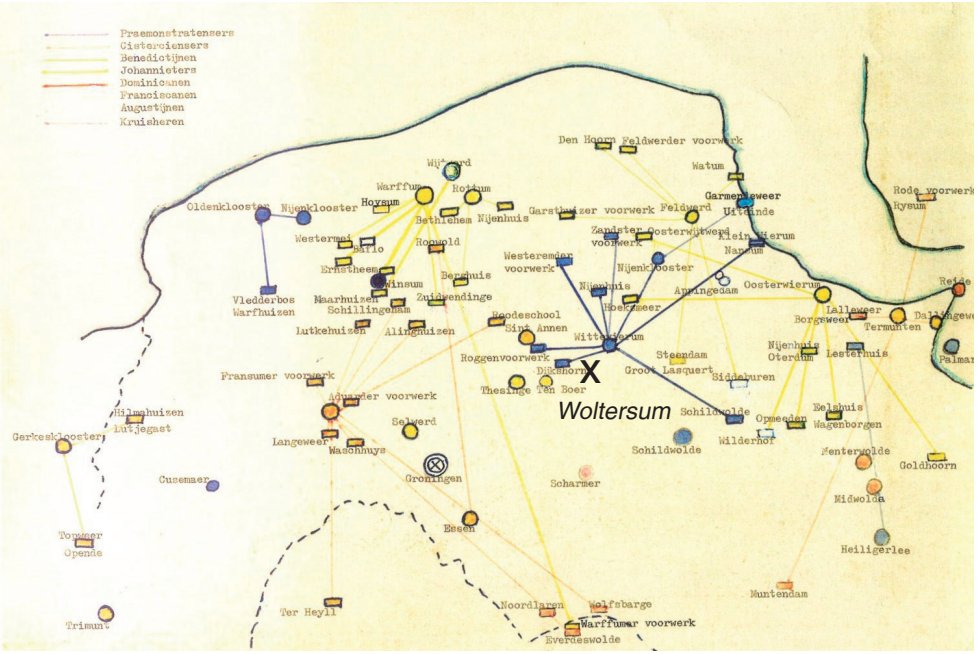

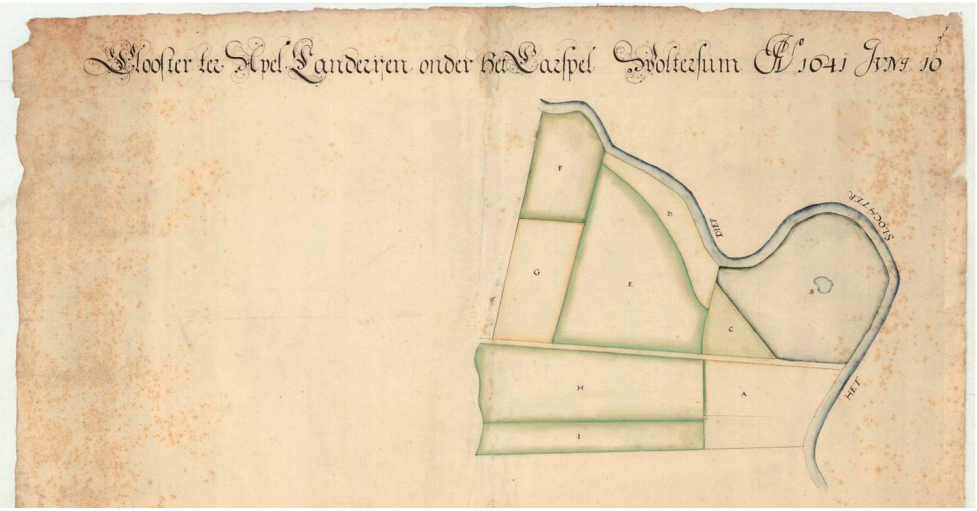

KLOOSTERS, BORGEN, REFORMATIE EN NATTE VOETEN

In de twaalfde eeuw werden in Friesland en Groningen vele kloosters gesticht. In dit gebied vier: Bloemhof 1213, Germania in Thesinge, Klooster in Ten Boer en het Cisterciënzer Vrouwenklooster in Sint Annen. De behoefte om zich van de welvarende en zondige wereld af te scheiden was groot. De kloosters waren centra van kennis (grote bibliotheken, scriptorium!) en hadden een grote rol bij cultivering en ontwatering van het veenmoeras. De kloosters verwierven enorme arealen grond. De kloosterlingen introduceerden het bakken van stenen kloostermoppen en dakpannen in veldovens. Er was klei in overvloed en dankzij de opkomende turfwinning had men brandstof in overvloed. Bij de kloosters hoorden voorwerken; dat zijn boerderijen die in de middeleeuwen bij een klooster hoorden, en die met name in de provincie Groningen veel voorkwamen. Het klooster Bloemhof in Wittewierum is beroemd vanwege abt Emo. Hij had in Oxford gestudeerd en hield in Wittewierum de 'Kroniek van Klooster Bloemhof' bij over het dagelijks reilen en zeilen. Het manuscript wordt bewaard in de universiteitsbibliotheek van Groningen. Bloemhof bezat maar liefst 1760 hectare grond, de voorwerken van dit klooster lagen onder andere in Westeremden, Garrelsweer en Holwierde.

Woltersum had zelf geen klooster of voorwerk, maar leverde wel veel arbeid en producten aan het klooster van Wittewierum. Opvallend is overigens dat de Groninger Archieven een kaart bewaren waarop bij Woltersum grondbezit van het klooster in Ter Apel is aangegeven. Door al die kloosters, de landbewerking en de kennisontwikkeling aldaar was Groningen de Randstad van de middeleeuwen.

Borgen

Naast de kloosters had je de hoofdelingen, een soort landadel. Deze families bezaten net als de kloosters flinke arealen land, en de rechtspraak in hun eigendomsgebied gebeurde in hun naam. De familiehuizen van deze hoofdelingen waren de zogenaamde borgen, waar er vandaag de dag in heel Groningen nog zestien van over zijn. Rond Woltersum hebben er twee gestaan: Glimmershuis en Ackingaheerd. Er zijn helaas geen afbeeldingen van bekend, wel is bekend dat Ackingaheerd werd gebouwd door Ebbe Ackinga rond 1460, maar relatief snel werd verwoest.

Een beroemde figuur in deze tijd was jonker Johan Rengers van Ten Post (Ten Post 5 maart 1542 - Ten Post 8 september 1626). Rengers is vooral bekend geworden door zijn grote driedelige kroniek van de geschiedenis van de Ommelanden en de stad Groningen, waarin hij over Ackingaheerd schreef.

Het Glimmershuis stamde uit de zeventiende eeuw. Het stond vlakbij het dorp. Dit huis dankte zijn naam vermoedelijk aan Jacob Joosten Glimmer. Hij kocht heerden en landerijen in het dorp, plantte bomen langs de westzijde van het diep en op zijn grond langs het kerkenpad liet hij huizen bouwen. Hij overleed in 1646. Nadat de borg verschillende andere eigenaren kende werd het gebouw in 1735 met alle rechten aan de stad Groningen verkocht, die het nog datzelfde jaar 'op afbraak' doorverkocht.

Reformatie, andere tijden

Jonker Johan Rengers Ten Post was een van de vroegste aanhangers van het calvinisme in het Groningerland, en hij was als Ommelander een felle tegenstander van de stad Groningen en het opgelegde stapelrecht, wat inhield dat goederen die langs een stad werden vervoerd, eerst in de stad moesten worden opgeslagen en daar te koop moesten worden aangeboden. Een andere negatieve factor die in de zestiende eeuw steeds sterker werd gevoeld, waren de kloosters met hun topzwaar geworden landbouwbedrijven. Dit wekte de haat van het landvolk en de landadel, vooral omdat het grondbezit van de kloosters in geen enkel gewest zulke enorme afmetingen had aangenomen. De kolchoz-achtige organisaties hadden weinig meer te maken met het teruggetrokken kloosterleven. Door de dominantie en machtsuitoefening van de kloosters werd het maatschappelijk leven bedreigd, doordat de vrije landbouw

↓ Borgenkaart van Beckeringh, 1781. Wit omcirkeld het dorp Woltersum, waar eens de borgen Glimmershuis en Ackingaheerd stonden.

↓ Het water kwam bij de Kerstvloed van 1717 tot voorbij de stad Groningen. Geographische Vorstellung der jämerlichen Wasser-Flutt in Nieder-Teutschland 25 Dec. Ao. 1717, Joh. Bapt. Homann, 1718-1720, GrA (817-2454). [Groninger Archieven]

↓ K. de Boerweg 30, Woltersum. Oud Gasthuis, gebouwd in 1708, gesloopt rond 1960. [Groninger Archieven]

↓ De Zielenvisserij, Adriaen van der Venne, 1614. [Groninger archieven]
↓ J.A. Uilkens (1772-1825), predikant te Lellens, schoolopziener, eerste hoogleraar landhuishoudkunde en technologie aan de Rijkshogeschool Groningen en innovator van landbouwtechnieken
↓ Hendrick de Cock (1801-1842), dominee in Ulrum en Noordlaren.

en de landadelstand meer en meer uitgeschakeld dreigde te worden. Vandaar de haat, die dus niet zozeer tegen het katholicisme werd gevoeld, als wel tegen de rijkdom en machtswellust waarmee de kloosters zich omringden.
De strijd met de Spanjaarden en de daaropvolgende Reformatie was de periode waarin het katholieke geloof uit Noord-Nederland werd verdreven. Iedereen kent het verhaal van de Beeldenstorm, die in het noorden niet echt heftig was, al sneuvelden er in de kerk van Woltersum een aantal beelden. Kloostergebouwen werden in de strijd tussen de Staatse en Spaanse troepen als vesting gebruikt, vele werden verwoest. De kloostergoederen werden onmiddellijk tot eigendom van de provincie verklaard, die daarmee 22.655 hectare in bezit kreeg en hield, in de volgende eeuwen genoemd 'de kurk, waarop de financiën der provincie dreven'. De religieuze kanteling rond 1600 trok nog lange tijd zijn sporen in het Groningerland. Nadat de landadel in de achttiende eeuw verarmde en vele borgen werden gesloopt en landerijen in andere handen kwamen, waren het predikanten die een grote invloed hadden op de bevolking. Martinus Theodorus Laurman (1788-1868), Jacobus Albertus Uilkens (1772-1825) en Hendrick de Cock (1801-1842) dominee in Ulrum en Noordlaren, zijn bekende namen. De Cock was een van de leidende figuren tijdens de Afscheiding van 1834, een afsplitsing van de Nederlandse Hervormde Kerk. In Wittewierum en Ten Post sloegen de ideeën van De Cock heel sterk aan, hij hield er preken. Ook in de dorpsgemeenschap van Woltersum was sprake van een scheuring om religieuze redenen – de vernieuwbouw van de kerk in 1838 hield er direct verband mee.

Natte voeten

Het is van belang ons te realiseren dat het zeewater nog eeuwenlang een grote bedreiging vormde en de landbouwers en dorpelingen in het gebied fikse klappen toebracht. De Allerheiligenvloed van 1570, waarbij vele dijken bezweken is beroemd. Kort daarna begaven de zeedijken bij Oterdum en Termunten het, waardoor het zeewater tot aan de poorten van Groningen stond. Twaalfduizend hectare land overstroomde.
Bij Oosterhoogebrug zwommen de schelvissen in het Damsterdiep. De Kerstvloed van 1717 was de Watersnoodramp van de achttiende eeuw. Er vielen meer dan 2000 doden. Hoofd Waterstaat Thomas Seeratt had op de dag voor de vloed gemerkt hoe het water van de Eems bij Reide buitengewoon laag terugvloeide. Seeratt ging terug naar de stad om hulp te organiseren, maar bij Winneweer was de tegenwind op de trekschuit al zo sterk dat een tweede paard aangespannen moest worden. De volgende dag rolden golven zeewater van meer dan een meter hoog op de stadswallen aan. In Woltersum waren geen doden, maar de gracht om het kerkhof van Woltersum dreef vol dood vee, aldus het verslag van predikant Conradus Heidegers.

↓ Reconstructie van de kadasterkaart van 1832. [www.hisgis.nl]

↓ De houtzaag-, koren- en pelmolen Fram, gebouwd in 1867. [SteenhuisMeurs]

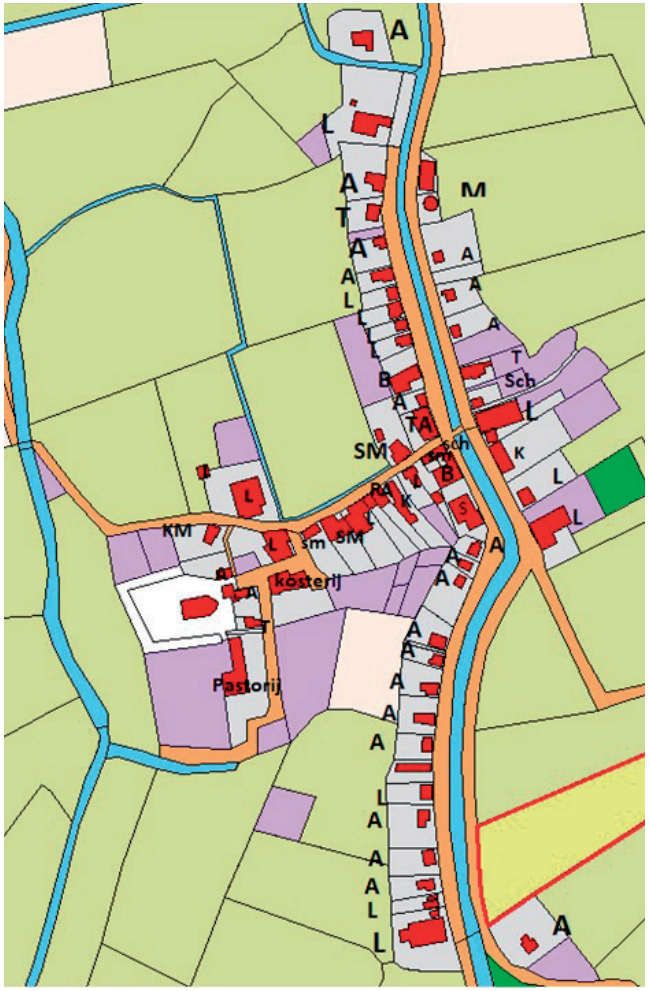

L	Landbouwer	Sch	Schipper
A	Arbeider	T	Timmerman
K	Kuiper	M	Mulder
KM	Kleermaker	B	Bakker
S	Smit	R	Rentenier
SM	Schoenmaker		

WOLTERSUM ALS VOORZIENINGENKERN 1800-1900: TURFVAART, MELKFABRIEK, MIDDENSTAND, HOUTZAAGMOLEN EN EEN GROOT NIEUW KANAAL

Het Woltersumer Diep was voor de komst van het Eemskanaal een druk bevaren turfroute met lading vanuit de zuidelijk gelegen Veenkoloniën. Eltje Ridder woont aan de K. de Boerweg in een voormalige turfschipperswoning, met een klein voorhuis en een grote schuur. De turfschuit lag voor de deur – helaas hebben we er geen foto's van kunnen vinden. Niet voor niets heet de boerderij bij de bocht van het diepje 'Zwaaistee', de plek waar de schepen de zwaai moesten maken en die nu als een boeiend wateroppervlak de aandacht trekt.

De reconstructie van de kadasterkaart van 1832, te vinden op hisgis.nl, laat zien dat Woltersum rond deze tijd een tamelijk dichtbebouwd voorzieningendorp was, met een keur aan beroepen. In 1867 werd door de familie Evenhuis de houtzaag-, koren- en pelmolen Fram (= voorwaarts) gebouwd. De molen had via het Lustige Maar een open verbinding met het Damsterdiep. Deze verviel omstreeks 1958, als gevolg van de aanleg van een dam bij het Damsterdiep. Sindsdien is er sprake van 'stilstaand water'. In dezelfde periode werd ook een deel van het Maar gedempt. Een nieuw gegraven kanaal, het zogenaamde Liek End, vormt sindsdien de verbinding tussen de Woltersumer Ee (ook Woltersumer Diepje genoemd) en het Lustige Maar.

Buiten het dorp lagen de landerijen, waar voor het arbeidsintensieve werk vele handen nodig waren. Weinig is voor het boerenleven van zoveel belang geweest als de stichting van de stoomzuivelfabriek, in 1896, door een aantal boeren en ambachtslieden. De fabriek stond aan de zuidzijde van het Eemskanaal en bevrijdde de boerinnen van het karnwerk en alles wat daarmee samenhing. Door samen te werken, konden betere prijzen worden betaald en betere producten worden gemaakt. De stoomzuivelfabriek werd in de jaren zestig van de 20e eeuw gesloopt voor de verbreding van het Eemskanaal.

De aanleg van het Eemskanaal in 1877: het dorp door de helft

Door de eeuwen heen is Groningen een belangrijke handelsstad geweest. De Noorderhaven was de belangrijkste zeehaven van de stad. Het Reitdiep en het Friesche Gat vormden de open water verbinding met de zee. Rond de jaren 1830 ontstonden er problemen rond deze toevoerwegen. Het Reitdiep slibde dicht en de Noorderhaven (bij Spilsluizen) eveneens. De scheepsbouw in het oosten van de provincie werd in zijn ontwikkeling geremd door de nauwe bruggen en stenen bogen in de stad. Op 22 oktober 1856 besloten Provinciale Staten van Groningen tot de aanleg van een afsluitdijk, met schutsluis en afwateringssluizen door de mond van het Reitdiep te Zoutkamp en een schutsluis bij Wetsinge en de aanleg van een groot scheepvaart- en afwateringskanaal, het Eemskanaal, van de Oosterhaven te Groningen naar de haven van Delfzijl, met een schut- en uitwateringssluis.

Er waren al gauw problemen; de grond bestond vooral uit slappe klei en veenlagen, waardoor verzakkingen en afschuivingen plaatsvonden. De grond klinkte erg in, waardoor er te weinig grond over bleef voor de aanleg van de dijken. De aannemer kon om financiële redenen het werk niet voltooien, zodat de provincie dit in eigen beheer over moest nemen – er is weinig veranderd in anderhalve eeuw. In 1877 was het Eemskanaal klaar, een nieuwe infrastructuur over het water die de nekslag vormde voor het Damsterdiep als economische vaarweg. Langs het Eemskanaal werden industrieën gebouwd, zoals de hierboven genoemde stoomzuivelfabriek. Aan het graven van het Eemskanaal zijn vele verhalen verbonden. Het werk werd met de hand gedaan, en polderwerkers en dagloners woonden tijdelijk in keten. Het werk in Woltersum begon in 1870. Er kwam een brug: nummer 6 (van 15) geheten, met als eerste brugwachter Andries van Agteren.

Hoe nuttig het nieuwe kanaal ongetwijfeld ook was, voor het dorp was het een zeer ingrijpende gebeurtenis. Woltersum werd, als enige dorp op het traject van het kanaal, doormidden gesneden. Inspraak en activisme bestonden nog niet, zeven huizen langs en nabij het nieuwe kanaal werden afgebroken. Aanvankelijk was er de brug, maar bij de kanaalverbreding van 1963 verdween deze. Het afgesneden deel werd nu bij een andere gemeente gevoegd: Slochteren (nu gemeente Midden-Groningen).

↓ Het Eemskanaal met de draaibrug en voor de verbreding, omstreeks 1930. Te zien zijn op de voorgrond de dorpswoningen met grote erven, de molen FRAM daarachter, tijdelijk zonder kap, en de bebouwing langs het Eemskanaal zuidzijde met uiterst linksachter het huis van Harsema, hoog gebouwd, dat over de kanaaldijk heenkeek. (Informatie van Eltje Ridder) [Groninger Archieven]

↓ Woltersum voor de aanleg van het Eemskanaal. [Topotijdreis]
↓ In 1870 start het graven van het kanaal in Woltersum, dat in 1876 gereed is. Door de aanleg van het Eemskanaal werd het dorp in tweeën gedeeld. [Topotijdreis]
↓ Ansichtkaart van een reiziger wachtend op snik naar Groningen, brugwachter H Vrugt en gem veldwachter Veenstra, ca 1905. [Groninger Archieven]

↓ De Stoomzuivelfabriek omstreeks 1910. [Groninger Archieven]
↓ Veel middenstand en ambachten in Woltersum. [Gedenkboek Woltersum]

↓ Veel middenstand en ambachten in Woltersum. [Gedenkboek Woltersum]

De Stoomzuivelfabriek
„WOLTERSUM"
levert 1e kwaliteit ROOMBOTER à f 1.05 per K.G., bij 4 K.G. f 1.
J. ALKEMA, directeur.

Prov. Gron. Courant 25 mei 1896 no. 122.

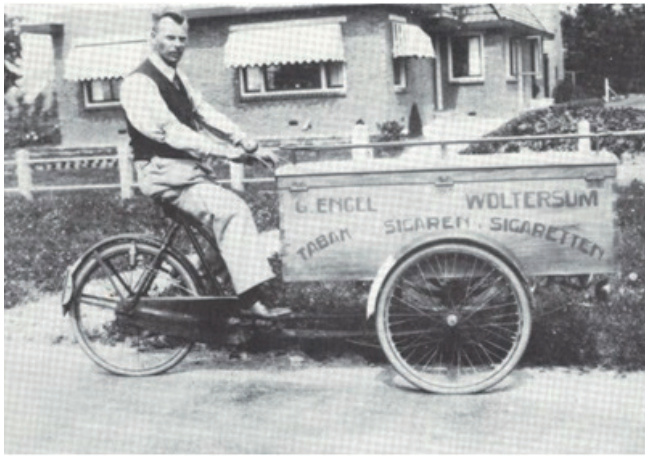

Ondergeteekende bericht aan het geëerde PUBLIEK van *WOLTERSUM* en *OMSTREKEN*, dat hij voor eigen rekening eene
SLAGERIJ
heeft opgericht en dat tevens dagelijks puik droog SPEK bij hem is te bekomen.
Onder minzame aanbeveling.
WOLTERSUM, Juli 1893. J. DOORNBOS.

↓ In de Dialectenbank van het Meertensinstituut in Amsterdam wordt een geluidsopname bewaard van een interview met een boerenechtpaar uit Woltersum., allebei geboren rond 1900. Ze vertellen uitgebreid over de specifieke grondsoort van Woltersum (roodoorn), over het dorpsleven, waarin de kleinste gebeurtenis werd aangegrepen om een feestje te bouwen, over het arbeidsintensieve boerenwerk van de vooroorlogse jaren en over de inwoning van arbeiders op de boerderijen.

Woltersum - 01 band 254

SPREKERS:

1. Dhr. [redacted] 1904 te Woltersum geboren, waar hij altijd heeft gewoond; landbouwer van beroep. Zijn ouders en grootouders waren boeren en boerinnen. Zijn vader kwam uit Garreweer, zijn grootouders v uit Krewerd (Bierum). Zijn moeder woonde in Woltersum, zijn grootmoeder m eveneens, maar zijn grootvader m kwam uit Schildwolde. De heer V [redacted] kan Nederlands spreken en doet dit thuis een enkele keer.

2. Mw. [redacted] ; omstreeks XX 1905 te Woltersum geboren, waar zij altijd heeft gewoond. Haar ouders en grootouders waren boeren en boerinnen. Haar vader en grootouders v woonden in Woltersum; haar moeder kwam uit X Ludderveer (Woltersum), haar grootvader m uit Oterdum, haar grootmoeder m uit Warfum.

R. Wor 'ier ook nog wel vlas ve'bouwd,vroeger ?

N. Nee,vlas is aiglijk gain artikel dei xj' 'ier,daor l- laint de bodem zich nait veur.Din mout je nou aigelk meer op eh zwao'dere grond komm'm.'t Is hier eh roodoorngrond,'t is hier gain klaaigrond.xx 'ier ke- in

R. O,dus 'et 'ier wordde gruinland,'ier.

N. Wainig.xxxxx

R. O.

N. Wainig.xxx 'eh mor 'et is so,die roodoorngrond die 's ook nait bie de wet bekend.Die kenn'n klaai en die kinn'n zaand en die kinn'n zeovel en die kinn'n veen en die kinn'n lös,mor die kinn'n gain roodoorn.Mor roodoorngrond'n die vin ie op de randgebied'n van laogveen.Kiek en ie bin xxxxxxxx nou geboor'n in Haa'ksteе.En Haa'ksteе dat is eh leegveen.Eh daor woon wie dichbie,'t is vlakbie, dus e' zodound' op die grensgebied sit wie.Mo' kom je nou vè'der din gait ta' r over in zwao'dere gron'.Din is 't ook direk' nog gain klaai,mo' din 'eh ie knik inder de baauwput zitt'n.Dat vin ie al in Widdewierum.Mor dat laint zich den al wel better veur sukkerbiet'n.Mor veur vlas din wa' tat te grof en 'et trekt nait geel op.En 't blif greun en grofx 'ierzo en din 'et gain weerde veur de veu' de linn'n.Krie' je veul te wainig opbrengst.Wel kilo's mor gain geld.

R. En gras meij'n,wor tat werd 'ier vroeger nog dân,w-e- bedoel of was d'r nog wat

↓ Het boerenleven. Vroeger werd voor de oogstwerkzaamheden veel vreemde arbeidskrachten aangetrokken: vreemde zichters uit Friesland of uit zuid oost Groningen en Drenthe. [Boek Woltersum]

↓ Dorsmachine H. Alkema, 1928 . [Fotoboek Ten Boer]

EEN VITALE TIJD 1900-1940: WELVARENDE BOEREN, EEN STRANDBAD EN HET EERSTE UITBREIDINGSPLAN

In de Dialectenbank van het Meertensinstituut in Amsterdam wordt een geluidsopname bewaard van een interview met een boerenechtpaar uit Woltersum, allebei geboren rond 1900. Ze vertellen uitgebreid over de specifieke grondsoort van Woltersum (roodoorn), over het dorpsleven, waarin de kleinste gebeurtenis werd aangegrepen om een feestje te bouwen, over het arbeidsintensieve boerenwerk van de vooroorlogse jaren en over de inwoning van arbeiders op de boerderijen. Voor 1900 was in de omgeving van Woltersum hoofdzakelijk groenland. Huizen waren dan ook vaak te klein bij de omschakeling naar bouwland. Grondverbetering kon alleen door kleidelven, met als gevolg grote kleigaten rondom Woltersum. Rond 1950 zijn deze gaten voor het grootste deel weer gedicht. Het overgekleide land werd 1 zomer gebraakt en daarna ingezaaid. Toen het kleigraven te duur werd, stapte men over op het toedienen van kalkbemesting door middel van schelpkalk en schuimaarde of slibkalk. De mechanisatie, die al met de stoomzuivelfabriek was begonnen, deed ook haar intrede op het land, zoals de dorsmachine van Alkema op de foto uit 1928 laat zien. Boeren gingen zich verder organiseren en kennis delen: rond 1930 werd de Landbouwvereniging Woltersum opgericht, met vele verenigingen daaropvolgend: van Coöperatieve Boerenleenbank, de onderlinge Veeverzekering tot de Erwtenleesmachinevereniging. Dat het voor de landbouw een welvarende tijd was, laten ook de boerderijen en rentenierswoningen die door architect T.K. van Eerden werden gebouwd, zien. Het landschap rond Woltersum, en in alle welvarende landbouwgebieden van Groningen, werd verrijkt met nieuwe burgerwoningen en boerderijen met een los burgerwoonhuis.

Ter hoogte van Bouwerschapsweg 58 verrees in 1933 een heus strandbad. Het was een initiatief van de oudercommissie Ols te Woltersum. Nadat Jan Meedema van 14 jaar in 1931 was verdronken in het Woltersumer Diep omdat niemand bleek te kunnen zwemmen, moest er een veilige zwemvoorziening komen. Het oude kleigat was hier perfect geschikt voor. Het werk werd uitgevoerd met behulp van arbeiders uit de werkverschaffing onder leiding van de Heidemij. Het had en eigen reglement en badmeester en luxe kleedhokjes en een luifel. Dit zwembad raakte echter zwaar beschadigd door de inundatie (onderwaterzetting) van het land in de hongerwinter van 1944-45. Het latere lot van het zwembad is bekend. De AKU – Petrochemie loosde in de periode 1965/1970 met toestemming van de gemeente zo'n 6000 ton chemisch troep kwijt in het kleigat. Er werden vele tonnen meer chemische troep geloosd dan de Hinderwetvergunning toeliet, en onder ontoelaatbare omstandigheden. In 1974 kregen 53 koeien die in de buurt graasden verschijnselen van kopziekte en blindheid, 13 gingen dood. De Woltsersummers kwamen in actie. In 1974 werden, nadat er koeien waren overleden en de Volkskrant hierover een artikel schreef, Kamervragen gesteld. Hierop stelde de provincie een onderzoek in, waaruit bleek dat het grond- en oppervlaktewater door lekkage vervuild raakten. Verontruste bewoners wilde dat het gif volledig verwijderd zou worden op kosten van de afvalproducent (AKZO) en de storter (Transportbedrijf Bouwman). Omdat geld voor sanering ontbrak, werd het terrein in 1982 alleen afgedekt met een bitumineuze afdeklaag (hypofors) en een leeflaag. In 1996 bleek dat de sloten om het terrein ernstig vervuild waren, maar er geen direct gevaar voor de omgeving was. De sloten werden daarop opgeschoond. In 2008 bleek dat de vervuiling in de omringende sloten nog steeds een gevaar was.

Het eerste uitbreidingsplan voor Woltersum, 1939

Na een eeuwenlange organische stedelijke groei verplichtte de Woningwet van 1901 gemeenten om planmatiger te werk te gaan, door een uitbreidingsplan op te stellen voor hun grondgebied. De Provinciale Inspecteur van Volkshuisvesting zag hier bij gemeenten op toe. Volgens diezelfde Woningwet konden burgers en gemeenten woningbouwverenigingen oprichten en Rijkssubsidie aanvragen, zodat het ruimtelijk kader (het uitbreidingsplan) en de bebouwingsstructuur, samenhang en kwaliteit zouden krijgen. Een door de gemeente vastgestelde bouwverordening completeerde het geheel van beleidsinstrumenten. Op lokaal niveau werd de kwaliteit van stedenbouw en volkshuisvesting getoetst door de Gezondheidscommissie. Het werken met de Woningwet was trial and error; in veel gemeenten duurde het na de invoering van de wet in 1901 jaren, soms decennia, voordat er sprake was van planmatige uitbreidingsplannen en/of volkswoningbouw. Dit had te maken met de liberale teneur van Tweede Kamer, Staten

↓ Herbouw van boerderij na brand door architect T.K. van Eerden, 1932 [Groninger Archieven]
↓ Rentenierswoning door architect T.K. van Eerden, 1928. [Groninger Archieven]

↓ Tussen Woltersum en Ten Boer, ter hoogte van de Bouwerschapweg 58, werd in 1933 het strandbad Bouwerschap aangelegd. [Boek Woltersum]
↓ Als gevolg van de inundatie van de Duitsers in 1944, liep het zwembad ernstige schade op en vermengde het water zich met klei. Het bad werd later bekend onder de naam Gifput Woltersum.

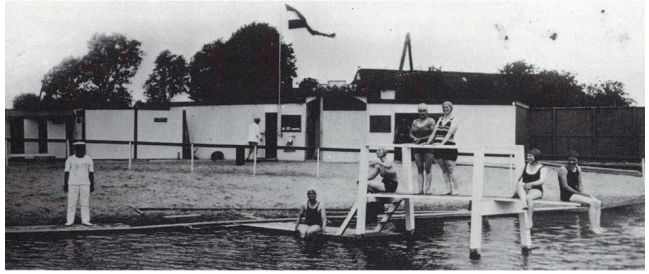

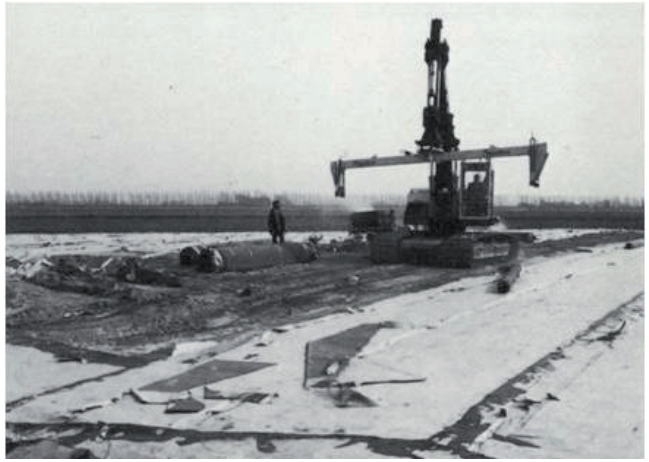

Regeling der Badtijden
Seizoen 1934

Vastgesteld bij besluit van het bestuur d.d. 1 Mei '34

ZONNETIJD

Maandag - Donderdag
6–9 Heeren
9–12 Dames
2–8 Familiebad

Dinsdag - Vrijdag
6–12 Familiebad
2–5 Familiebad
5–6½ Dames
6½–8 Heeren

Woensdag - Zaterdag
6—9 Heeren
9–12 Dames
2–3½ Dames met schoolmeisjes
3½–5 Heeren met schooljongens
5–8 Familiebad

Zondag
6–9 Familiebad
4–8 Familiebad

Dinsdag - Donderdag - Zaterdag
5–8 Volksbad

Zondag
6 - 9 Volksbad

De inrichting zal worden geopend 19 Mei '34

Indien Uw kind het zwemmen leert,
Misschien dat 't eens een ong'luk weert.

en Raden, waarin overheidsinmenging in het particulier grondeigendom onwenselijk werd geacht. De invoering van de Woningwet was in dit licht een unieke gebeurtenis, waarover vele Kamerdebatten werden gevoerd – maar toen stond er een rijks- provinciaal- en gemeentelijk ruimtelijk ordeningsbeleid dat de basis werd van de nationale uitbouw van Nederland.

Als er in die vroege jaren al sprake was van het opstellen van een uitbreidingsplan, werd dat in de meeste gevallen door architecten of gemeenteopzichters gedaan, die de complexe materie van de nieuwe discipline stedenbouw volstrekt niet overzagen. Stedenbouw werd nog niet als vak onderwezen en vereiste een gebundelde kennis van bodemgesteldheid, ontwatering, infrastructuur, grondexploitatie en het ontwerpen van een prettig woonmilieu. Het gevolg was dat de provinciaal inspecteur vele plannen naar de prullenbak verwees. Ook de Groninger tuinarchitect J.W. Verdenius dook op de nieuwe tak van sport van de uitbreidingsplannen en werd door het gemeentebestuur van Ten Boer ingehuurd. In de archieven van Gedeputeerde Staten vonden we een prachtige grote kaart van zijn hand met daarop alle dorpen van de gemeente Ten Boer en hun groeiplannen. Er is van alles op te zien; het Eemskanaal, het zwembad, de agrarische verkaveling, en een vreemde, nooit uitgevoerde wegafsnijding bij Boltklap, om de haakse bocht in de Bouwerschapweg te vermijden. Wanneer we inzoomen op het dorpsplan voor Woltersum zien we wat Verdenius voor ogen had met de dorpsuitbreiding. Hij projecteerde arbeiderswoningbouw langs de nieuw aan te leggen Dobbestraat, achter café de Witte Brug, met een aantakking op een nieuwe zijtak van de Bouwerschapsweg (de arbeidersbouw is oranje op de kaart). Grappig genoeg is later de huidige Dobbestraat een stuk naar het westen aangelegd. Ook ontwierp hij grote kwekerijterreinen (later sportveld) in het dorp en in de bochten van het daipke, een industrieterrein ten noorden van huidige sportveld en bij molen FRAM, plantsoen en speelterrein en een uitbreiding van de begraafplaats. Zoals dat vaker ging bij de eerste probeerselen met uitbreidingsplannen, werd het meeste van de voorstellen niet uitgevoerd. Toch is met de Dobbestraat achter het café een begin gemaakt, al lukte het door particulier grondeigendom niet om de aantakking op de nieuwe oostweg te maken, die er dus ook niet kwam. Pas in 1958 kwam er een vervolg in de vorm van een nieuw uitbreidingsplan, dit keer gemaakt door een stedenbouwkundig bureau.

↓ Uitbreidingsplan in hoofdzaak door J.W. Verdenius, voor de gemeente Ten Boer. Alle dorpen van de gemeente Ten Boer en hun groeiplannen alsmede nieuwe wegen, 1939 (niet uitgevoerd). [Groninger Archief]

↓ Legenda uitbreidingsplan in hoofdzaak door J.W. Verdenius, voor de gemeente Ten Boer. Alle dorpen van de gemeente Ten Boer en hun groeiplannen alsmede nieuwe wegen, 1939 (niet uitgevoerd). [Groninger Archief]

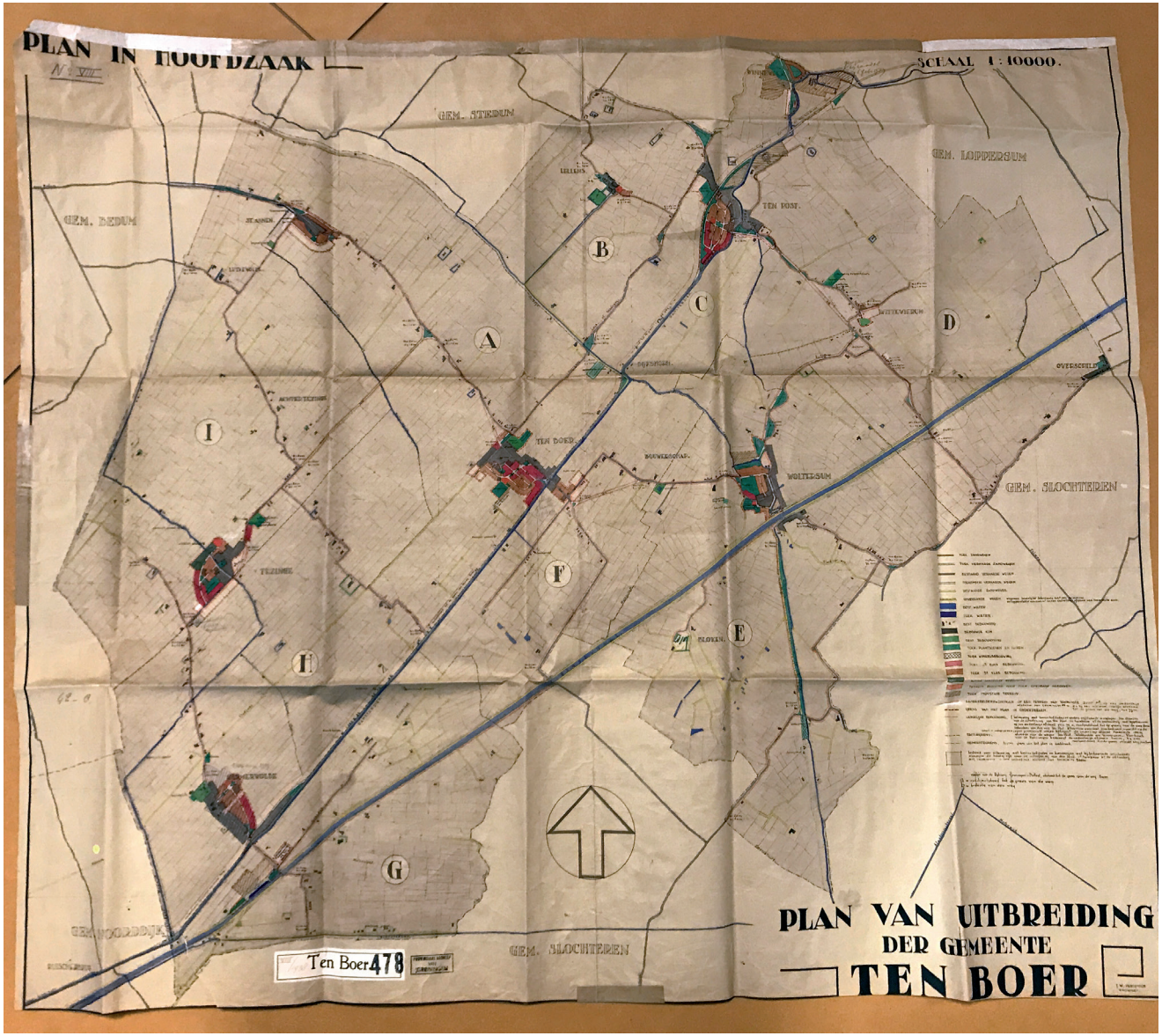

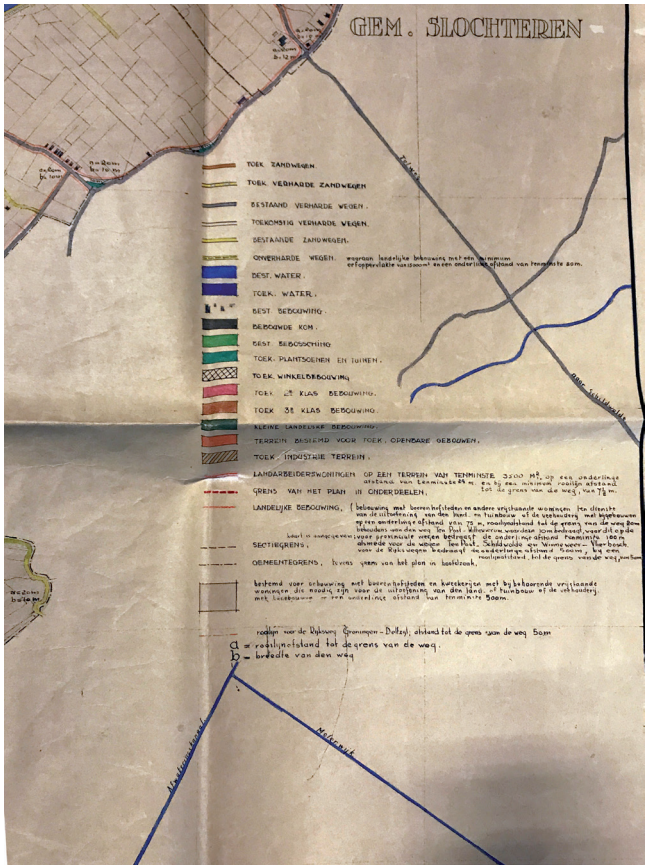

↓ Uitsnede van het uitbreidingsplan in hoofdzaak door J.W. Verdenius, voor de gemeente Ten Boer. Alle dorpen van de gemeente Ten Boer en hun groeiplannen alsmede nieuwe wegen, 1939 (niet uitgevoerd). [Groninger Archief]

↓ Het uitbreidingsplan in onderdelen, 1939. [Groninger Archieven]

↓ Inundatie Ten Boer en Woltersum. [Inundatie 1944-1945 in woord en beeld. Uitg. Profiel, Bedum, ISBN 90-70287-29-3]

↓ Luchtfoto van de inundatie in 1944-1945. [Inundatie 1944-1945 in woord en beeld. Uitg. Profiel, Bedum, ISBN 90-70287-29-3]

↓ Rotterdamse kinderen geëvacueerd naar Woltersum, augustus 1940. [Nieuwsblad van het Noorden (1940)]

OORLOGSJAREN 1940-1945: ROTTERDAMSE LOGEÉS EN INUNDATIE

Zoals overal in Nederland was de Tweede Wereldoorlog ook in Woltersum merkbaar. Een artikel in het Nieuwsblad van het Noorden van 13 augustus 1940 vertelt over Rotterdamse kinderen die in de provincie werden gehuisvest, en laat een foto zien van de heer Van der Waals, directeur van het Rotterdams evacuatiebureau die, met de molen op de achtergrond, een Rotterdams evacué kind de hand schudt. Over deze kinderen die tijdelijk in Woltersum verbleven hebben wij verder niets kunnen vinden, het zou een aardige vraag aan de oudere Woltersummers kunnen zijn.

Een grote gebeurtenis in deze jaren was de inundatie van maar liefst 3000 hectare land in de gemeente Ten Boer. Het in 2018 verschenen Wilte's dagboek – Winter 1944-1945 vertelt erover.

In september 1944 leek de bevrijding van Nederland dichtbij. Helaas stokte de opmars van de bevrijders en de Duitsers lieten hun aanwezigheid vanaf die tijd nadrukkelijk blijken. Het noorden van Nederland werd in staat van verdediging gebracht door een waterlinie te vormen. Vanaf 20 september 1944 werd het gebied tussen het Eemskanaal en het Damsterdiep door het inlaten van zeewater onder water gezet. Er werden op diverse plaatsen dijken doorgestoken, door arbeiders van OT Organisation Todt. Op 28 september diende alle mannen tussen 15 en 60 jaar zich voor deze organisatie te melden voor het uitvoeren van graafwerkzaamheden. Het ging om het aanleggen van stellingen, het graven van tankgrachten en het opbreken van wegen. De bewoners van het gebied werden gesommeerd te vertrekken naar hoger gelegen gebied. Op 7 oktober werd het gebied uitgebreid met een strook langs het zuiden van het Eemskanaal. In totaal kwam 10000 hectare land blank te staan, waarvan 3000 in de gemeente Ten Boer. Tijdens de vorst veranderde het gebied in een grote ijsvlakte.

↓ Foto openbare lagere school aan het Kerkpad. [Boek Woltersum]
↓ Foto 1960 openbare lagere school. [Boek Woltersum]

↓ Uitbreidingsplan in onderdelen, gemeente Ten Boer, 1950. [Groninger Archieven]
↓ Afdamming Lustige Maar, 1958. [Groninger Archieven]

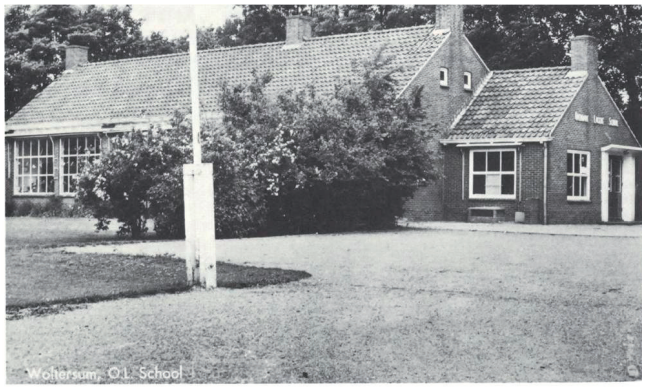

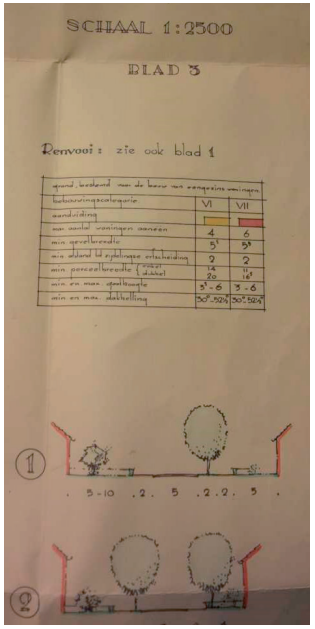

↓ Kleuterschool, opening 1959.

NAOORLOGS OPTIMISME: EEN NIEUWE SCHOOL, NIEUWE WONINGEN EN NIEUWE DORPSBEPLANTING

Na de bevrijding wachtte Woltersum tien jaar van grote veranderingen. Allereerst werd de openbare lagere school aan het Kerkpad vervangen door een gloednieuw gebouw naast de kerk. Het werd ontworpen door G. Sijbolts, gemeentearchitect van Ten Boer en gebouwd door aannemer Dinkla uit Ten Post. De school werd ingericht volgens het Daltonsysteem, qua onderwijsinzichten heel modern voor die tijd. Maar het meest bijzondere is dat de architect de school als een boerderijtype ontwierp, met een voorhuis en een schuur met daarin de lokalen, royaal van daglicht voorzien. Daarmee past de school uitstekend tussen de dorpsbebouwing. Ook stedenbouwkundig staat de school heel fraai aan de rand van het kerkerf.

Het uitbreidingsplan uit 1939 werd in 1950 vervangen door een nieuwe versie, en in 1959 opnieuw aangepast. De oorzaak was dat de geplande woningbouw ten westen van de Bouwerschapweg te duur werd, omdat de grond opgehoogd zou moeten worden en er bovendien op palen gebouwd zou moeten worden. Inmiddels was de afdamming van de Lustige Maar (het gedeelte dat langs het huidige sportveld liep) in beeld gekomen. Het onderhoud van 6 kilometer dijk zou dan tot het verleden gaan behoren, de landerijen zouden niet meer onderlopen en ook ‘piping’ - het doordringen van water door de dijken – zou niet meer bestaan. Ook in het dorp wilde men wel van het stilstaande, vervuilde watertje af. Toen in 1958 goedkeuring voor afdamming werd gegeven, ontstond hier ruimte voor woningbouw en zelfs een sportveld. Het water werd een stuk ten noorden van het sportveld omgeleid in een nieuw kanaal, het Liek End, dat aansloot op het Woltersummer Diep. Aldus geschiedde, en zo ‘buikte’ het dorp uit naar het noorden, waar de bebouwing aan de Dobbestraat en het sportveld tot stand kwamen.

Stedenbouwkundig bureau Oom en Kuipers tekende het ontwerp van 1959. Het was de tijd van de vondst van de gasbel, en dus van ruime overheidsuitgaven: de AOW (ingevoerd in 1957), van Drees en van een nieuw bouwtype: bejaardenwoningen. Het kleuteronderwijs werd ingevoerd, kortom de maakbare samenleving in optima forma, met meer autonomie voor elke leeftijdsgroep. De nieuwe kleuterschool ging open in 1959, mevrouw Evenhuis (naar wie de school werd genoemd (Annie Swemle school) en de Vrouwenvereniging spaarden kosten noch moeite om de kleuters een onderdak te geven.

Als kers op de taart werd Woltersum in de bomen gezet. De Beplantingsplannendienst van de Nederlandse Heide Maatschappij ontwierp in 1962 nieuwe bomen en beplanting rondom het sportveld, de begraafplaats, de ijsbaan en de molen. De dorpsfilm uit 1968 laat prachtig de laatste jaren zien van het oude dorp, met winkeliers en ambachtslieden, beroepen die we nu niet meer kennen en levendigheid op straat.

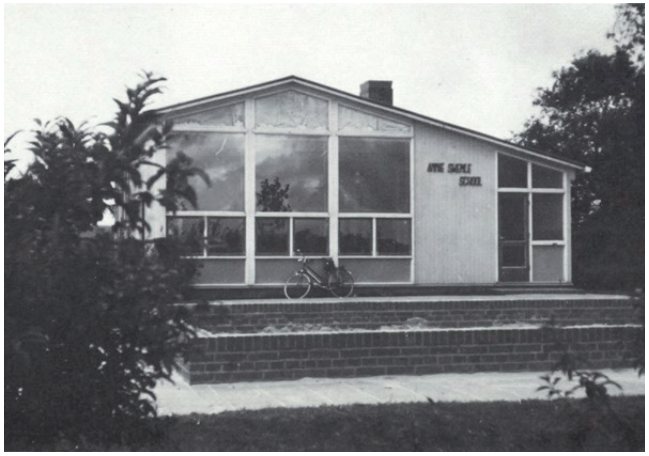

↓ Uitbreidingsplan in onderdelen: kern Woltersum. Door bureau Oom en Kuipers, 1958. [Groninger Archieven]

↓ Tekening voor de bouw van zes bejaardenwoningen aan de Dobbestraat, 1958 [Archief Bouw- en Woningtoezicht Ten Boer]

↓ Dobbestraat. Rond 1959 werden zes bejaardenwoningen en twee dubbele woningen gebouwd. Later zijn daar nog 2 dubbele woningen bijgebouwd.

↓ Bebouwing aan de Dobbestraat, al na twintig jaar vervangen door bouwblokken uit de jaren tachtig.

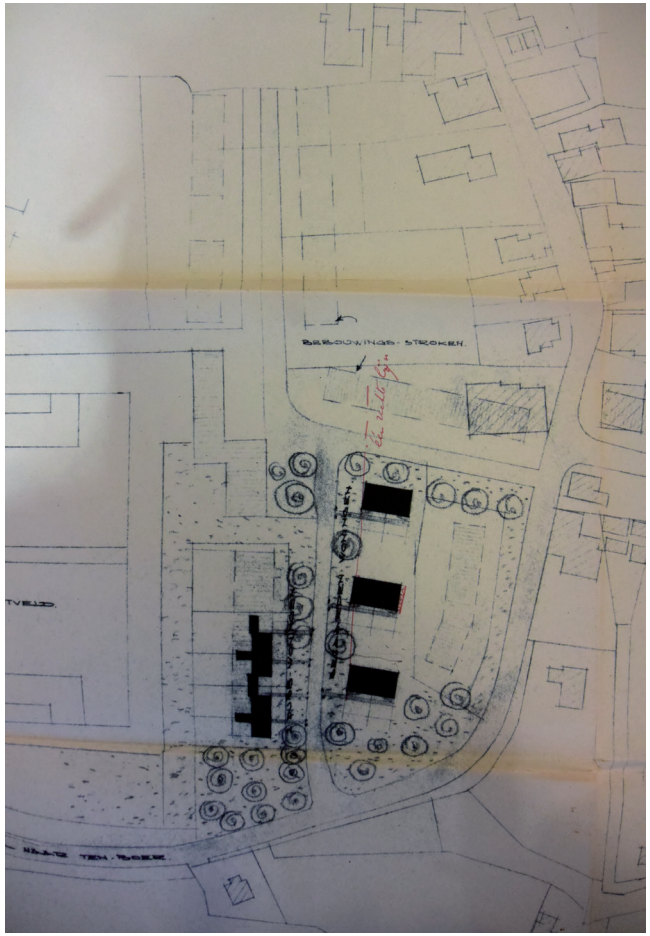

↓ Afdeling Beplantingsplannen van de Nederlandse Heidemij. [Groninger Archieven]

↓ Beplantingsplan sportterrein en woningbouw Dobbestraat, Nederlandse Heidemij 1962. [Groninger Archieven]

↓ Beplantingsplan kerk en oude begraafplaats, Nederlandse Heidemij 1962. [Groninger Archieven]

↓ Beplantingsplan rond houtzaagmolen en Gedempte Maar, 1961. Nederlande Heidemaatschappij. [Groninger Archieven]

↓ Beplantingsplan aanleg rondweg school en toegangsweg begraafplaats, 1961. Nederlande Heidemaatschappij. [Groninger Archieven]

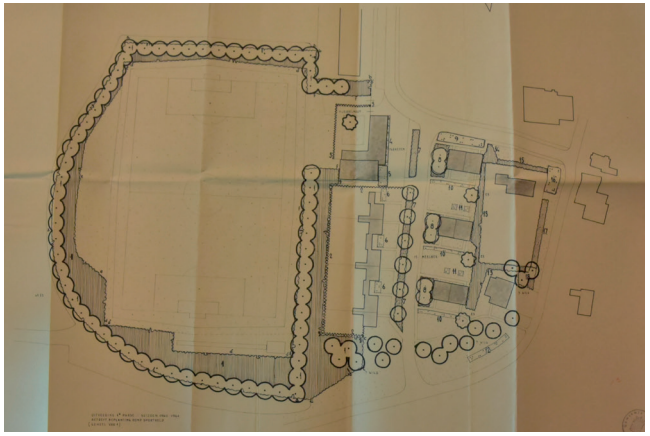

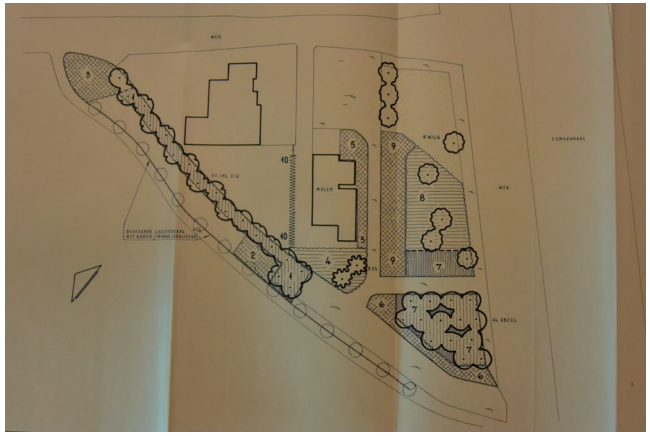

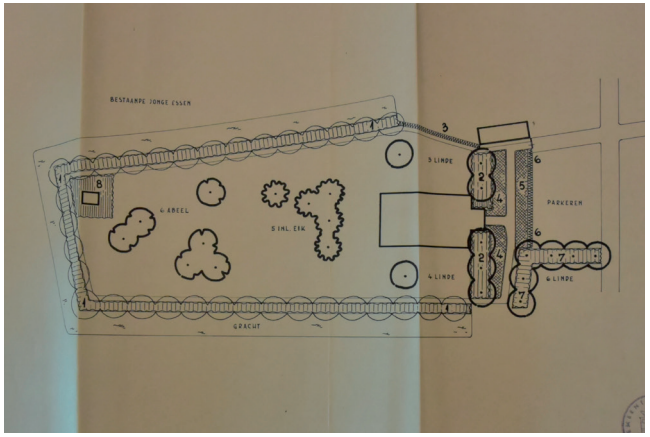

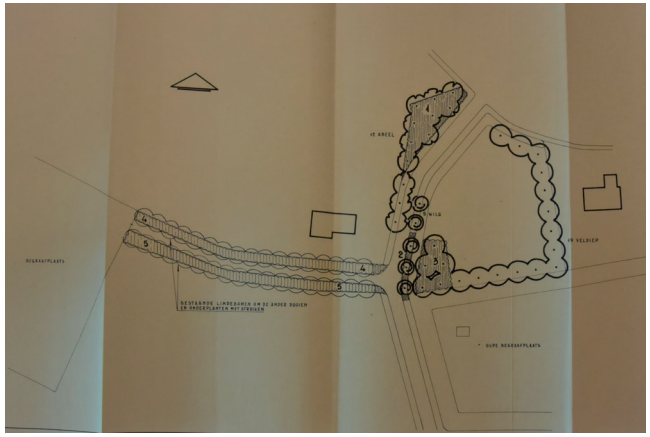

↓ Foto voorafgaand aan de dorpsvernieuwing 1979-1980.
↓ Nieuwbouw bijbelgang en Kerkpad, 1979-1980. In het kader van het zogeheten Krottenplan werden er 17 woningen, 15 woningwetsector- en 2 premiekoopwoningen gerealiseerd.

↓ Dorpsvernieuwingsplan Woltersum. [Groninger Archieven]

↓ Krottenplan Woltersum 1974, [Groninger Archieven]

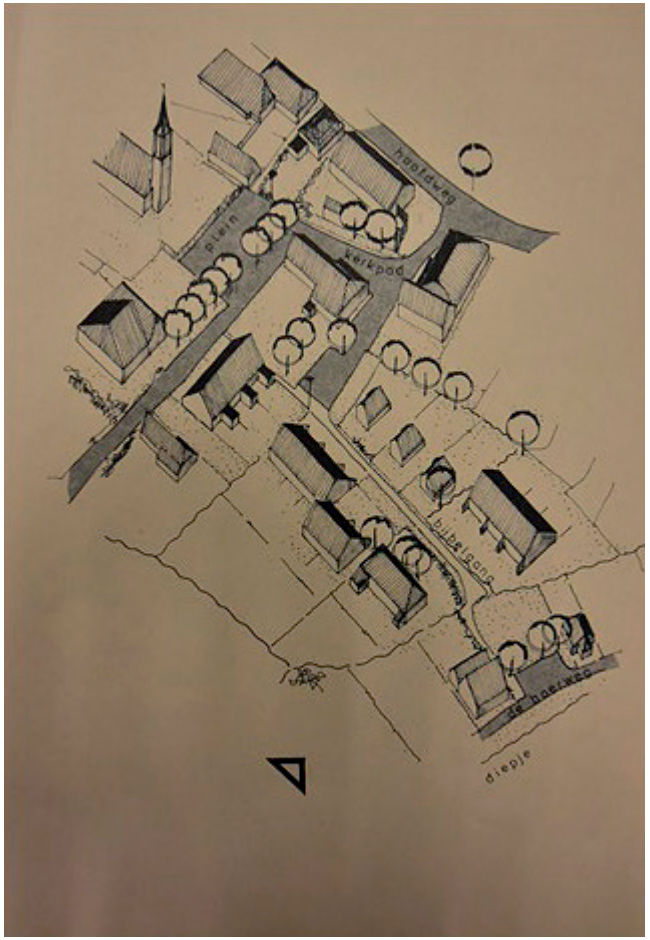

NAAR HET NU 1970- HEDEN: KROTOPRUIMING EN AARDBEVINGEN

In 1974 werd het Krottenplan van het Ministerie van Volkshuisvesting gepresenteerd. Krottenplan is een wat zwaar woord voor een dorp, maar door de suburbanisatie waren overal in Nederland binnensteden en dorpscentra zwaar in verval geraakt. Op de foto's is de Bijbelgang in oude en nieuwe toestand te zien evenals het stedenbouwkundig plan voor de nieuwbouw. De woningen uit 1980 zijn goed ingepast en in volume en bouwvorm zorgvuldig ontworpen. Dat was ook precies de bedoeling van het Ministerie: de bestaande dorpsvorm intact laten en zo mogelijk oudere woningen op te knappen, dan wel na afbraak op dezelfde plaats een nieuw huis te bouwen. Dit alles om de leefbaarheid in de kleine gemeenschappen op peil te houden. Bebouwing 'moet zoveel mogelijk aansluiten bij de bestaande bebouwing, opdat het een integrerend deel zal uitmaken van het bestaande dorp.' De eigenaren verkochten hun grond en huis, en kregen daar een nieuwe huurwoning voor terug. In de jaren tachtig verdwenen vele winkels en handwerklieden uit het dorp. Het inwoneraantal ging steeds achteruit, supermarkten in grotere kernen deden de winkels verdwijnen.

Na de lusten die de gaswinning bracht in de vorm van overheidsuitgaven en -voorzieningen, zijn inmiddels ook de lasten pijnlijk duidelijk geworden. De herbouw van een nieuw voorhuis aan de Kollerijweg, de onderhandelingen met NCG en CVW zijn in volle gang. Dit rapport vormt het cultuurhistorische achtergronddocument bij het opstellen van een dorpsvisie – hoe die er ook uit zal komen te zien. In de volgende hoofdstukken wordt nader ingegaan op de ruimtelijke kenmerken en de waardevolle plekken in en om het dorp, zodat daar bij veranderingen rekening mee kan worden gehouden.

↓ Kollerijweg in vroeger tijden en in tegenwoordige toestand [boven: Groninger Archieven, onder: SteenhuisMeurs]

Het Woltersummer Diepje in 1973 en tegenwoordig. [boven: Groninger Archieven, onder: SteenhuisMeurs]

VOOR EN NA – WOLTERSUM OPNIEUW GEFOTOGRAFEERD

↓ De Hoofdweg in vroeger tijden en tegenwoordig. [boven: Groninger Archieven, onder: SteenhuisMeurs]

↓ De Hoofdweg in vroeger tijden en tegenwoordig. [boven: website www.vrouger.nl, onder: SteenhuisMeurs]

↓ Hoofdweg 1910 en tegenwoordig. [boven: Groninger Archieven, onder: SteenhuisMeurs]

VOOR EN NA – WOLTERSUM OPNIEUW GEFOTOGRAFEERD

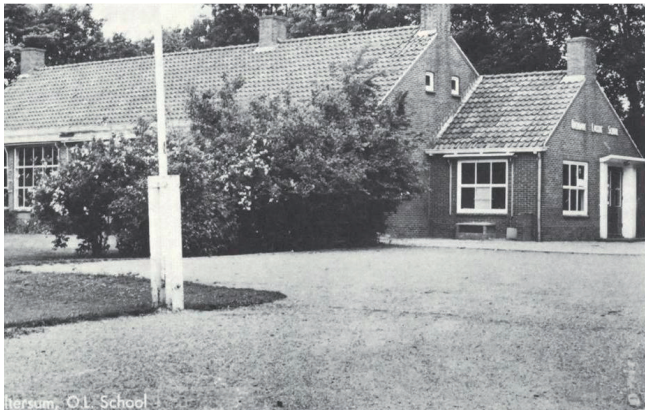

↓ Dobbestraat in 1973 en tegenwoordig. [boven: Groninger Archieven, onder: SteenhuisMeurs]

3. RUIMTELIJKE KENMERKEN: WAT ZIJN DE ANKERS VAN HET DORPSGEZICHT

In Woltersum zijn een aantal ruimtelijke karakteristieken die te zien zijn als de ankers van het dorpsgezicht. Deze ankerpunten zijn op verschillende schaalniveaus in het dorp aanwezig. Dit zijn:

- ‘t Daipke;
- van oorsprong boerderijendorp;
- de zwaaikom in de Woltersummer Ee;
- het Eemskanaal;
- de doorzichten naar het weidse land;
- de brug en het café;
- de kerk en de school;
- de begraafplaats en uitbreiding begraafplaats;
- molen FRAM en balkengat;
- het sportveld en sportvereniging;
- de overtuinen langs de Woltersummer Ee;
- de open groene veldjes in het dorp;
- de appelgaard en de plek van de wierde;
- de bedrijvigheid op de erven.

Op de volgende pagina’s zijn deze ankerpunten verbeeld met foto’s.

↓ ‘t Daipke.
↓ Van oorsprong boerderijendorp.

↓ De zwaaikom in de Woltersummer Ee.
↓ Eemskanaal.

↓ Doorzichten naar het weidse land.

↓ Doorzichten naar het weidse land.

↓ Brug en café.
↓ Kerk en school.

↓ Begraafplaats en uitbreiding begraafplaats.

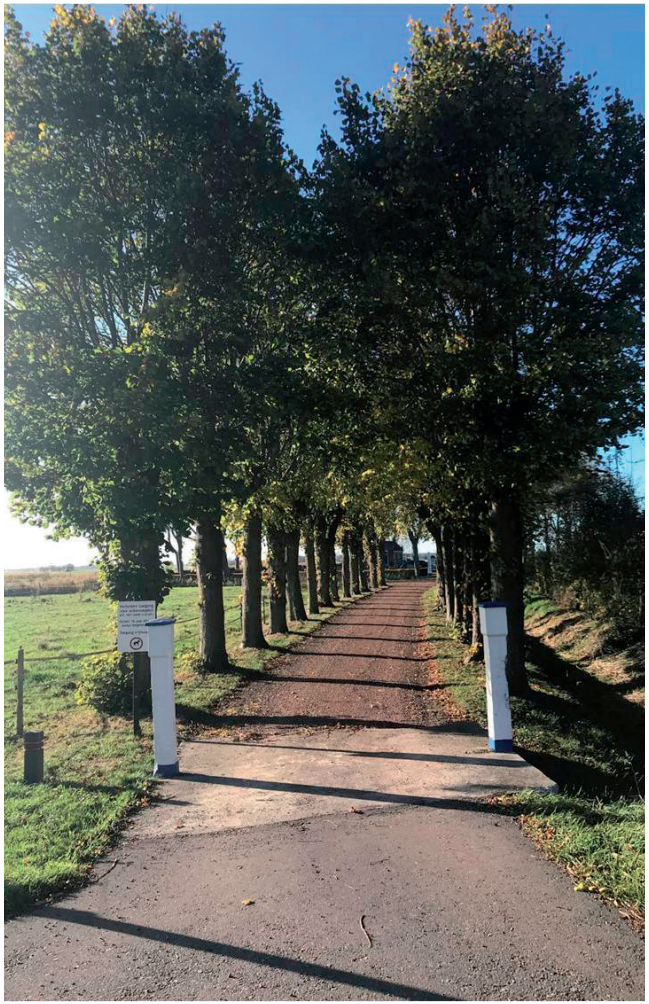

↓ Molen FRAM en balkengat.
↓ Sportveld en sportvereniging.

↓ De overtuinen langs de Woltersummer Ee.

↓ De overtuinen langs de Woltersummer Ee.

↓ Open groene veldjes in het dorp.

↓ Open groene veldjes in het dorp.
↓ Appelgaard en plek van wierde.

↓ De bedrijvigheid op de erven.

BEELDEN HOREND BIJ DE IMMATERIËLE WAARDEN

↓ Eerste elftal van de voetbalvereniging Woltersum, 1919. [Boek Woltersum]

↓ Folkloristisch IJsfeest, 1976: ringsteken in looikes. [Boek Woltersum]

↓ Ballen gooien op het ijs van het Woltersummer Diepje, 1956. [Boek Woltersum].

↓ Folkloristisch IJsfeest, 1976. [Woltersummer Diepje]

↓ Het aanleggen van het sportveld vergde veel en zwaar werk, 1959. [Boek Woltersum]

4. WAARDERING WOLTERSUM

Woltersum is een oud dorp met een eigen geschiedenis en karakter. Het dorp heeft immateriële waarden die de gemeenschap zo eigen maaken. Ook representeert Woltersum ruimtelijke waarden op verschillende schaalniveaus: van landschap en structuur naar ensembles en objecten. Deze lagen samen dragen allemaal bij aan de beleving en eigenheid van het dorp. Ook bepalen zij het laadvermogen voor de toekomst. Door bij toekomstige ontwikkelingen rekening te houden met de bestaande kwaliteiten, is het mogelijk te vernieuwen zonder het onderscheidende en het eigene van Woltersum te verliezen.

IMMATERIËLE WAARDEN

Wat maakt de gemeenschap eigen?

- Echt een eigen dorp (geen buitenwijk van Groningen)
- Leven en laten leven, zonder oordeel (‘rood nest’)
- Gewend aan ‘elementen van buiten’ (Old Egypt)
- Grote organiserende kracht van het dorp
- Traditie van feestvieren (historisch boereninterview)
- Oog voor de dorpsstructuur en historie

De foto’s hiernaast laten deze immateriële waarden zien. Dit is een bijzondere combinatie van eigenschappen. Samen met de ankerpunten, families van gebouwen en waarderingskaart (op volgende pagina’s) kunnen deze zichtbare en onzichtbare eigenschappen het kader vormen voor de opgaven en wensen voor de toekomst, zodat nieuwe ontwikkelingen goed aansluiten op het dorp.

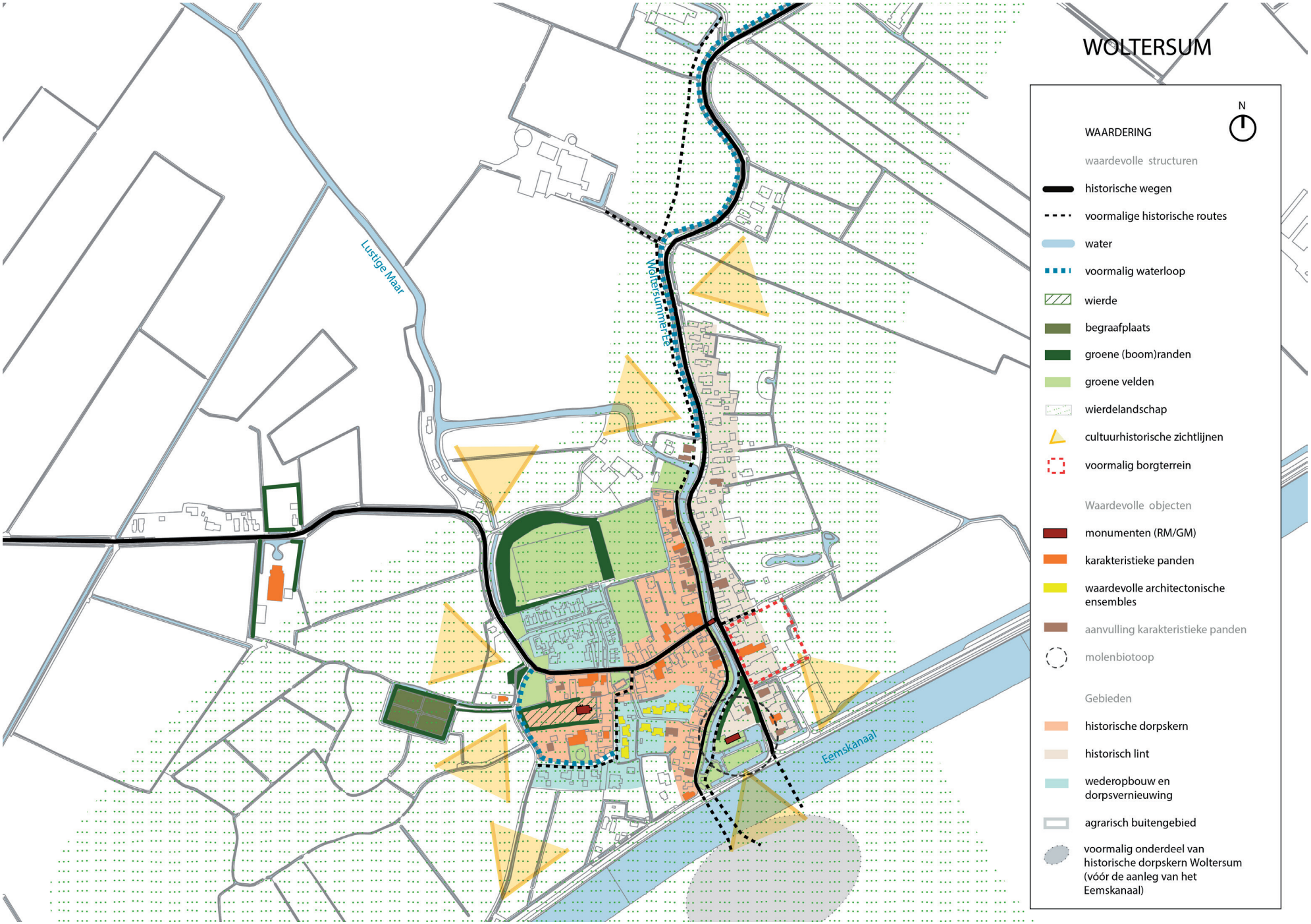
WOLTERSUM
N
WAARDERING
waardevolle structuren
historische wegen
voormalige historische routes
water
voormalig waterloop
wierde
begraafplaats
groene (boom)randen
groene velden
wierdelandschap
cultuurhistorische zichtlijnen
voormalig borgterrein
Waardevolle objecten
monumenten (RM/GM)
karakteristieke panden
waardevolle architectonische ensembles
aanvulling karakteristieke panden
molenbiotoop
Gebieden
historische dorpskern
historisch lint
wederopbouw en dorpsvernieuwing
agrarisch buitengebied
voormalig onderdeel van historische dorpskern Woltersum (vóór de aanleg van het Eemskanaal)
Lustige Maar
Woltersummerweg
Eemskanaal

RUIMTELIJKE WAARDEN

Van landschappelijke en stedenbouwkundige waarde zijn:

- het wierdelandschap waar Woltersum - samen met Ten Post, Wittewierum en Winneweer - onderdeel van is en dat herkenbaar is aan de verkaveling met kronkelende wegen en waterlopen;
- het open en agrarische landschap, een zichtbare en beleefbare erfenis uit de periode vóór 1900;
- de waterlopen als dragers en verdelers van het dorp, met in het bijzonder de Woltersummer Ee, 't Daipke en de resterende Lustige Maar als ruggengraat van Woltersum en het Eemskanaal als verdeler van het dorp. De sloten vormen het raamwerk van het dorp;
- de historische routes en wegen die het raamwerk over het land vormen en deze eeuwenlang ontsluiten en met elkaar verbinden. Dit zijn onder andere de Kollerijweg, de K. de Boerweg, de Hoofdweg, het Kerkpad en de Bouwerschapweg;
- de cultuurhistorische zichtlijnen die de relatie tussen het dorp, de historische routes en het open landschap versterken. Deze markeren de abrupte overgang tussen dorp en het omliggende landschap en de markante ligging van het dorp in het landschap;
- de historische verkaveling als basis voor de verkaveling van het dorp. Opvallend is bijvoorbeeld de radiale opzet van de verkaveling rondom de wierde (Bouwershcapweg, Kerkpad en Hoofdweg);
- de groene (boom)randen, die de groene velden en enkele monumentale structuren in het dorp en het open landschap markeren;
- de gebiedseenheden die de verschillende sferen binnen het dorp weergeven. Dit zijn de (historische) dorpskern en lint, het gebied met naoorlogse laag en dorpsvernieuwing en het agrarisch buitengebied;
- de groenstructuren, zoals de wierde, de begraafplaats, de groene (sport)velden en de tuinen langs de Woltersummer Ee, die herinneren aan het wierdelandschap, het kwekerij- en moestuinen verleden en tevens als herkenbare ontworpen groenstructuren.

Van architectonische waarde zijn:

- de rijksmonumenten zoals de kerk, molen Fram met het balkengat en de brug op het kruispunt van de Hoofdweg en de Kollerijweg als ankers van het dorpsgezicht;
- de karakteristieke panden. Dit zijn de panden die in de inventarisatie Cultuurhistorische waardevolle bebouwing gemeente Ten Boer (Libau i.s.m. met gemeente Ten Boer, oktober 2017) als zodanig zijn aangemerkt. In dit onderzoek is een aanvulling gemaakt op deze panden. Het betreffen panden die beeldbepalend zijn in het straatbeeld. Deze panden zijn tevens van waarde door de korrel en plaatsing in de rooilijn van de straten en kunnen als ankers bij herontwikkeling van het dorp gebruikt worden;
- de waardevolle architectonische ensembles. Met name de naoorlogse laag en de dorpsvernieuwing in de jaren '70 is tot heden ondergewaardeerd geweest;
- de familie van gebouwen, dit zijn de meest voorkomende typologieën van gebouwen in Woltersum. Voor de dorpsvernieuwing kan uit deze familie van gebouwen geput worden zodat de nieuwe toevoegingen passend blijven bij de eigenheid van de dorpen. Per typologie zijn de karakteristieken kort weergegeven (zie pagina's 44 t/m 47).

Waarden in beleidstukken (zie kaarten in de bijlagen):

- Het hele dorp met omgeving heeft een hoge archeologische verwachtingswaarde (zie archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart gemeente Ten Boer in de bijlagen);
- In het bestemmingsplan Kleine Dorpskernen Ten Boer (vastgesteld op 25 september 2013) heeft het hele dorp de dubbelbestemming waarde cultuurhistorie (zie beeld uit www.ruimtelijkeplannen.nl in de bijlagen

Dit betekent dat elke gebouwde of gegraven toevoeging aan het dorp moet worden getoetst aan de cultuurhistorische waarde.

WONINGEN

- Ligging: direct aan de straat, soms met voorruimte, als onderdeel van een dorplint met pandsgewijze opbouw.
- Volume: kleinschalig, soms alzijdig, een á twee bouwlagen inclusief kap.
- Uitwerking: rijk en sober (afhankelijk van type), gevels metselwerk (rood/bruine kleurtint en soms wit gestuct), keramische dakpannen (antraciet of oranje kleurtint). Ornamentiek en plastiek aan voorgevels in dakgoten, gevelopeningen of metselwerk. Ritmiek op dak met schoorstenen of dakkapellen.

FAMILIE VAN GEBOUWEN

Dit zijn de meest voorkomende typologieën van gebouwen in dit gebied. Voor de dorpsvernieuwing kan uit deze familie van gebouwen geput worden zodat de nieuwe toevoegingen passend blijven bij de eigenheid van de dorpen. Per typologie zijn de karakteristieken kort weergegeven.

Moderne villa

Middenstandswoning

Villa

Moderne dorpswoning

Arbeiderswoningen

Fivelhuisje

Naoorlogse arbeiderswoningen

Fivelhuisje

BOERDERIJ

- Ligging: soms aan de straat, soms met voorruimte (voortuin), vaak los op het boeren erf.
- Volume: grootschaliger t.o.v woningbouw, een á twee bouwlagen inclusief kap, vaak samengesteld uit meerdere volumeeenheden (woonhuis en schuur).
- Uitwerking: gevels metselwerk (rood/bruine kleurtint en soms wit gestuct), keramische dakpannen (antraciet of oranje kleurtint), soms voorzien van dakkapellen en schoorstenen. Ornamentiek met name in de gevels van het woonhuis aan de straatzijde.

KERK

- Ligging: aan een plein en op een wierde, prominent in het dorpslint en onderdeel van het dorpssilhouete
- Volume: grootschaliger t.o.v woningbouw, alzijdig, voorzien van een toren met kap.
- Uitwerking: gevels metselwerk (rood/bruine kleurtint), dakkap (antraciet kleurtint). Sobere uitwerking gevels maar met plastiek en ornamentiek in het metselwerk.

Grote boerderij

Dorpsboerderij

Dorpskerk

Dorpsboerderij

Dorpsboerderij

Wierde

SCHOOL

- Ligging: aan de straat, los op een kavel, gekoppeld aan een ruim en groen schoolplein
- Volume: grootschalig, alzijdig, een bouwlaag excludief kap, samengesteld
- uit meer (lostaande) volumeeenheden.
- Uitwerking: rijk, gevels metselwerk (rood/bruine kleurtint), dakpannen (antraciet of oranje kleurtint), grote vensters.

Naoorlogs schoolgebouw

INDUSTRIE

- Ligging: aan de Lustige Maar, aan het einde van het historisch lint, omringd door groene velden en een balkengat. Los op een erf.
- Volume: grootschalige schuur, een bouwlaag inclusief kap, met molen.
- Uitwerking: sober en functioneel, houten constructie.

Houtzaagmolen Fram

BEDRIJVIGHEID

- Ligging: direct aan de straat, soms met voorruimte, als onderdeel van een dorpslint met pandsgewijze opbouw
- Volume: een bouwlaag met een dakkap en hoekverbijzondering.
- Uitwerking: sober, gevels grotendeels metselwerk (rood/bruine kleurtint). Grote vensters, dakkapel en schoorstenen.

Café de Witte Brug

BIJLAGEN

Archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart gemeente Ten Boer
(nu onderdeel van gemeente Groningen)

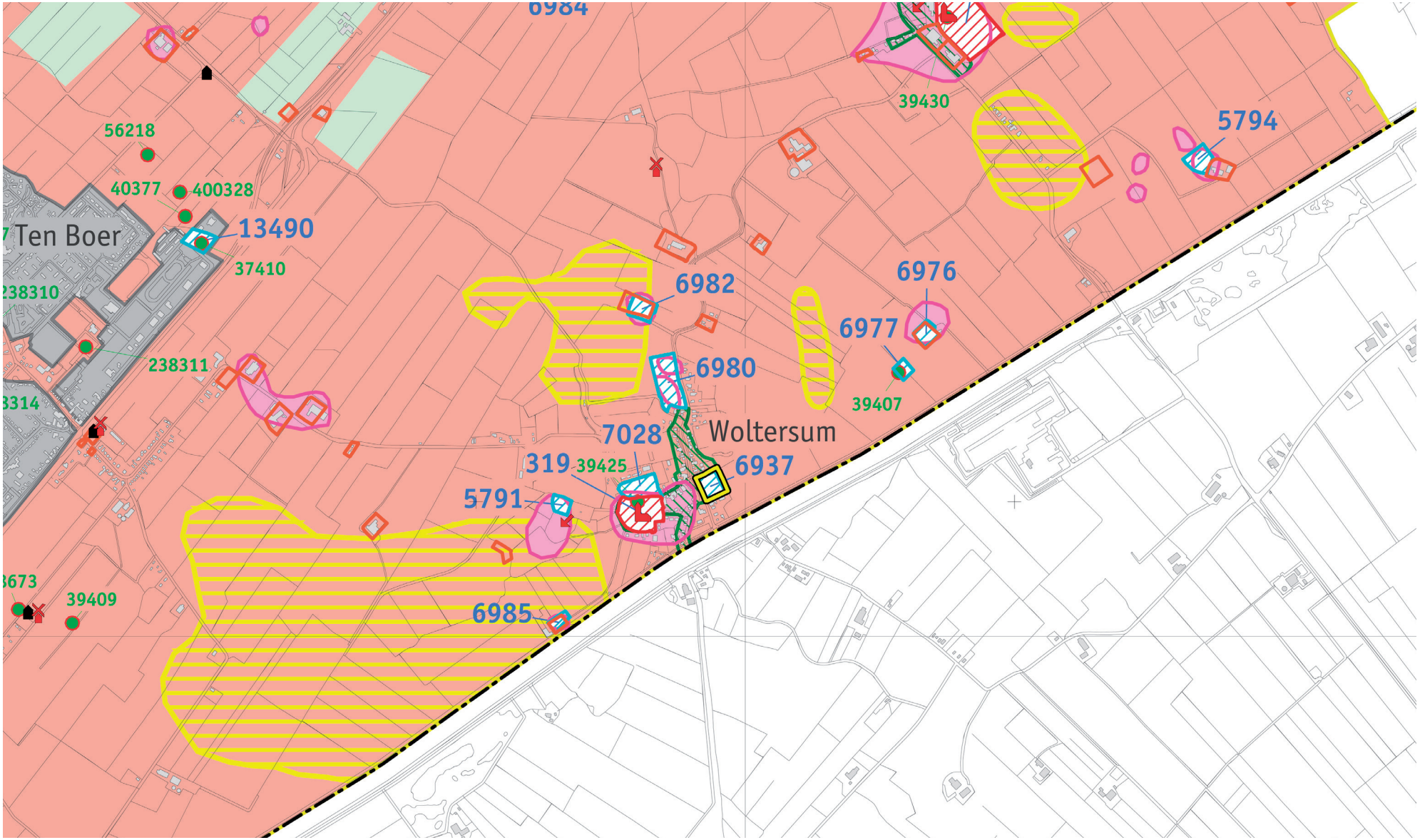

Regio Noord Groningen
Gemeenten De Marne, Winsum, Bedum, Ten Boer, Loppersum, Eemsmond, Appingedam en Delfzijl

Archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart gemeente Ten Boer
RAAP-rapport 1732, kaartbijlage 13G, schaal 1:25.000

legenda

vindplaatsen/terreinen		advies	dubbelbestemming
	ARCHIS-waarneming	onderzoek bij ingrepen groter dan 15 m² binnen onderzoeksbuffer	WR-a2
238644	ARCHIS-waarnemingsnummer		
	pastorie	onderzoek bij ingrepen groter dan 15 m² binnen onderzoeksbuffer	WR-a2
	begrenzing Rijksbeschermd AMK-terrein	bij ingrepen vergunning aanvragen bij minister OC&W (RACM)	WR-a1
	begrenzing geregistreerd AMK-terrein	onderzoek bij ingrepen groter dan 15 m²	WR-a2
5066	monumentnummer		
	RAAP-vindplaats	onderzoek bij ingrepen groter dan 15 m² binnen onderzoeksbuffer	WR-a2
R12	RAAP-vindplaatscode		
	begrenzing wierden op basis van bodemkaart en/of Clingeborg	streven naar behoud	WR-a2
	historische kernen	onderzoek bij ingrepen groter dan 100 m²	WR-a3
	borgterrein	onderzoek bij ingrepen groter dan 15 m²	WR-a2
	boerderijplaats	onderzoek bij ingrepen groter dan 15 m²	WR-a2
vindplaatsen van de kadastrale minuut			
	mogelijke vijver/viskenij	cultuurhistorisch waardevol: aandachtspunt	-
	kerk	cultuurhistorisch waardevol: aandachtspunt	-
	kerktoren	cultuurhistorisch waardevol: aandachtspunt	-
	kosterie	cultuurhistorisch waardevol: aandachtspunt	-
	diaconie	cultuurhistorisch waardevol: aandachtspunt	-
	overige gebouwen	cultuurhistorisch waardevol: aandachtspunt	-
	molen	cultuurhistorisch waardevol: aandachtspunt	-
	opvallend perceel	cultuurhistorisch waardevol: aandachtspunt	-
overig			
	hoge verwachting	onderzoek bij ingrepen groter dan 200 m²	WR-a4
	lage verwachting	geen onderzoek	-
	hoge verwachting steentijd binnen 3 meter - Mv	onderzoek bij ingrepen groter dan 200 m²	WR-a4
	reeds onderzocht gebied groter dan 1 hectare: geen archeologische waarden geconstateerd	geen onderzoek	-
	moderne woonwijken en industrieën	geen onderzoek	-
	gemeentegrens		
	grens plangebied		

Kaartbeeld van het bestemmingsplan Kleine dorpskernen Ten Boer, vastgesteld op 25 september 2013. [www.ruimtelijkeplannen.nl]

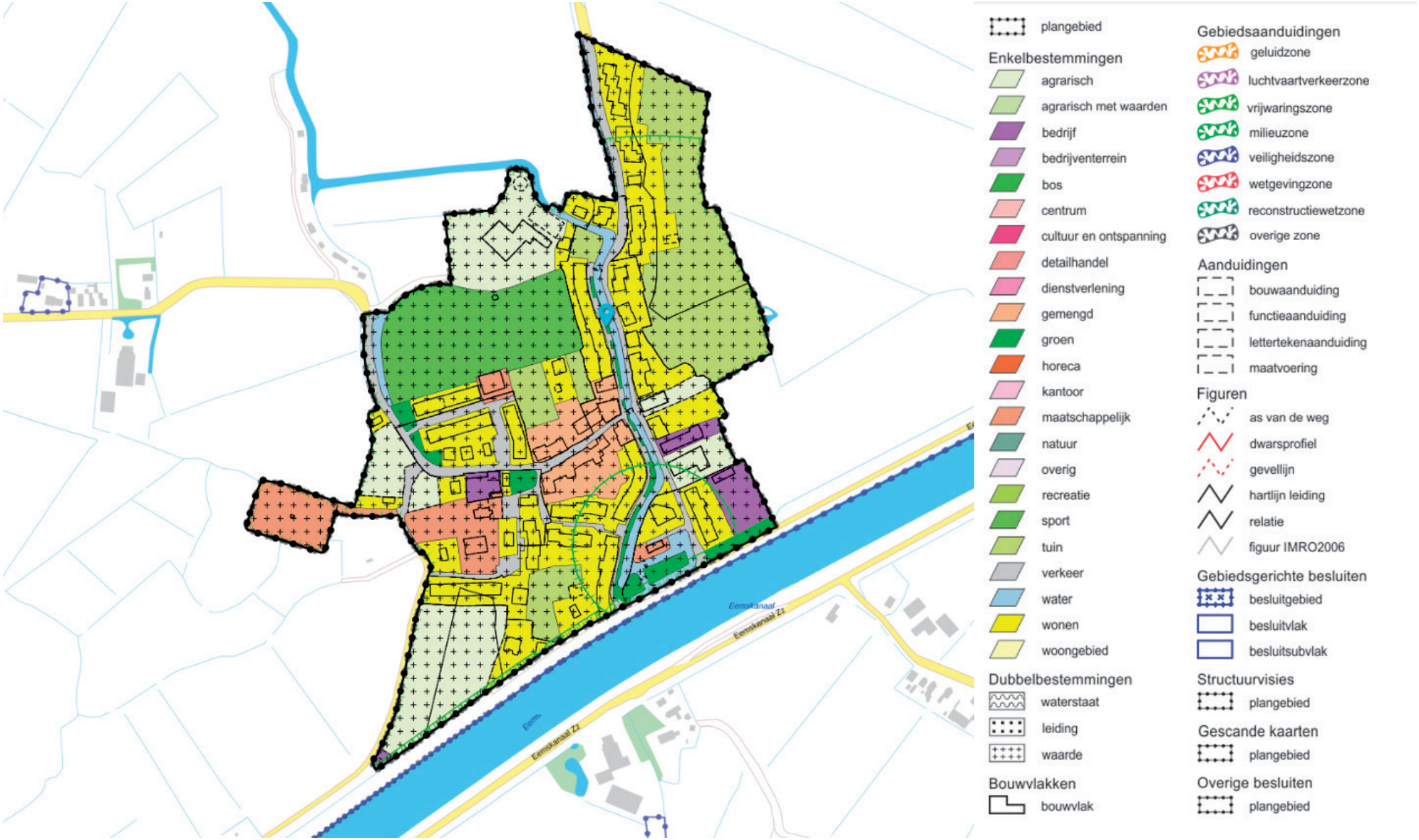

BRONNEN

Archieven
Groninger Archieven
Archief Gedeputeerde Staten
Historische vereniging Ten Boer
Bouw en Woningtoezicht Archief gemeente Ten Boer
Dialectenbank Meertensinstituut

Gesprek met dhr. en mevrouw Ridder, Woltersum, december 2018
Verslagen dorpsgesprekken, door Annet Kampinga

Websites
www.hisgis.nl
www.beeldbankgroningen.nl

Literatuur
Onno Blaauw, Elly Emmelkamp-van der Molen, Anneke van Heuveln-Graatsma ... [et al.], *Woltersum, Werkgroep Boek Woltersum* (1983)

H. Feenstra, M. Hillenga, O. Doornbos, Ten Boer. *Een gemeente, negen dorpen*, Bedum 2001.

Hoek, J.R. van der & Klei, H. van der, *Inundatie 1944-1945 in woord en beeld.* Profiel 1985.

'De borg Glimmershuis te Woltersum', *Nieuwsblad van het Noorden*, Noorder Rondblik, 6 februari 1987

Bert Groeninga, John Havinga, Pia Kort-Heijnen ... et al., *Dagboek van Wilte Evenhuis - winter 1944-1945* (2018)

O. Knottnerus, Fivelboezem. *De erfenis van een verdwenen rivier* (2009)

P.J. Meertens, Nederlandse Volkskarakters, 1938.P. Pastoor, Boerderijen Gemeente Ten Boer en Overschild 1595-2005, 2006

L.J. Rogier, Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de17eeuw (1947)

J. van Veen, de Fivel en hare verzanding (1919)

E. Veldman, *Fotoboek Ten Boer, een historisch overzicht* Profiel (1982)

H.J. Versfelt en M. Schroor, De atlas van Huguenin. Militair-topografische kaarten van Noord-Nederland (1819-1829), Groningen/Veendam (2005)

COLOFON

Dit cultuurhistorisch onderzoek werd uitgevoerd door SteenhuisMeurs te Rotterdam-Paterswolde in opdracht van de Gemeente Ten Boer. SteenhuisMeurs maakt deel uit van Team Specht/Sandra van Assen/Laos /PAU/Touché/ SteenhuisMeurs.

Projectteam:
dr. Marinke Steenhuis en ir. Johanna van Doorn.

SteenhuisMeurs BV
Hoofdweg 255
9765 CH Paterswolde

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SteenhuisMeurs. Let op: Op de afbeeldingen in deze rapportage kunnen auteursrechten van toepassing zijn. Wij zijn niet aansprakelijk voor schade die voortkomt uit het ongeoorloofd gebruik van het beeldmateriaal in deze uitgave.

Wij hebben ons best gedaan om alle rechthebbenden met betrekking tot het beeldmateriaal in dit rapport te achterhalen. Als u denkt dat uw materiaal zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, neem dan contact met ons op.

© SteenhuisMeurs BV, Paterswolde - Rotterdam

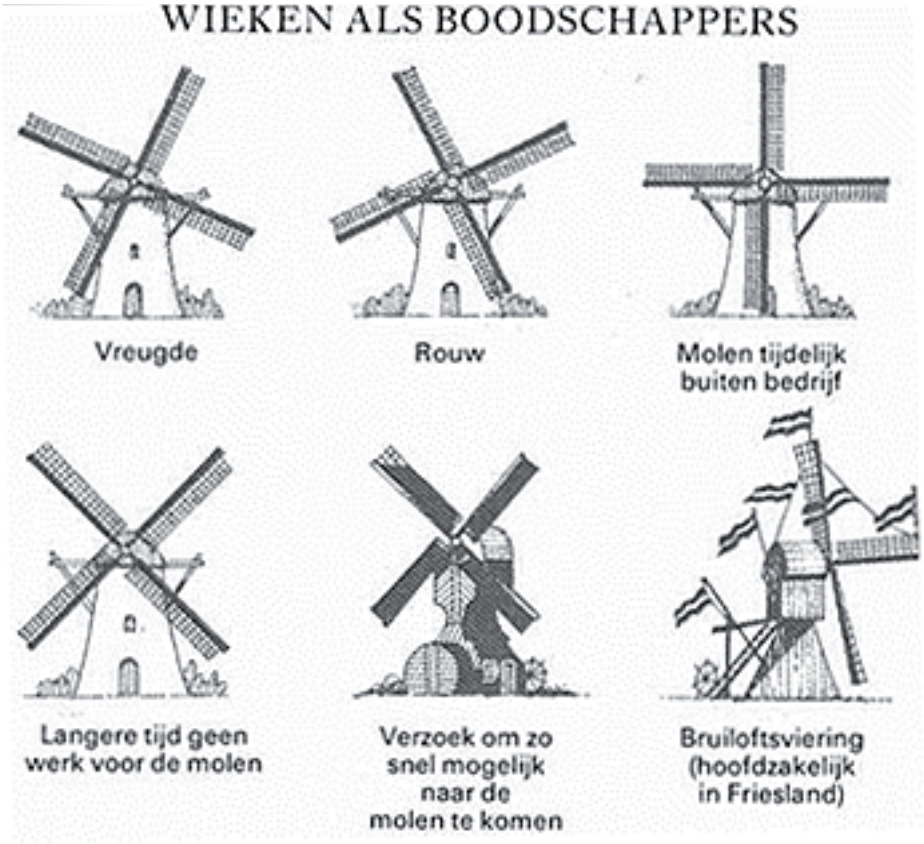

© STEENHUISMEURS, FEBRUARI 2019